

Women in the Community Development Groups and Environmental Management: A Case Study of Tamot Community, Tamot Subdistrict, Tamot District, Phatthalung Province

Montha Junthamas¹, Jawanit Kittitornkool² and Phajongsil Phungmark³

¹M.Sc.(Environmental Management), Policy and Plan Analyst 4, Rattaphoom Subdistrict Administrative Organization

E-mail: info@rattaphoom.go.th

²Ph.D.(Development Study), Assistant Professor,
Faculty of Environmental Management,

³Ph.D.(Social & Behavioral Science), Assistant Professor,
Faculty of Nursing,
Prince of Songkla University

Abstract

This qualitative research aims to study participatory processes of women in community development groups in the community environmental management, and factors and conditions contributing and/or obstructing the processes. The study focused on fifteen women and twenty key informants. The physical environmental management comprises the conservation/management of soil, water and forest, whereas the social one includes the community's traditional and cultural activities. The women in the 25-40-year-old group actively participated in forest survey and developing natural trails; while the senior women (over 51 years) took care of and cooked for visitors.

Factors and conditions related to their participatory processes are: 1) The women's life condition, young age, and their marital status. 2) The accumulation of the women's long-standing community involvement is related to their predominant roles. 3) Kinship relations are associated with their active participation and leading positions. 4) The women's and men's different involvement in the environmental management activities is reinforced by the gender/sexual division of labor. 5) The social acceptance of their public roles partly depends on the fulfillment of their productive and reproductive responsibilities before playing the development roles.

Keywords: community development groups, environmental management, women, Phatthalung

ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนกับการจัดการสิ่งแวดล้อม : กรณีศึกษาชุมชนตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอดำรงวิทยะ จังหวัดพัทลุง

มณฑา จันทมาศ¹, เยาวนิจ กิตติธรรกุล² และ ผจงศิลป์ เฟิงมาก³

¹วท.ม. (การจัดการสิ่งแวดล้อม), เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 4,
องค์การบริหารตำบลรัตภูมิ

E-mail : info@rattaphoom.go.th

²Ph.D.(Development Study), ผู้ช่วยศาสตราจารย์,
คณะกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม

³Ph.D.(Social & Behavioral Science), ผู้ช่วยศาสตราจารย์,
คณะพยาบาลศาสตร์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อและ/หรือเป็นอุปสรรคในกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้หญิง จำนวน 15 คน และผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 20 คน ผลการศึกษาพบว่า ผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนตะโหมดมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน 2 รูปแบบ คือ 1) การจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และ 2) การจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม โดยศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดงานประเพณีสงกรานต์ย้อนวิถีชีวิต พบว่า ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนา ชุมชนในช่วงอายุ 25 - 40 ปี มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในการเดินป่า และจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ส่วนผู้หญิงอายุ 51 ปีขึ้นไป มีส่วนร่วมในการต้อนรับ และจัดทำอาหารแก่ผู้มาดูลาน การจัดทำป่าของชุมชน ปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อและ/หรือเป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมของผู้หญิง คือ 1) เงื่อนไขชีวิตของผู้หญิงทั้งช่วงวัยและสถานภาพ โดยวัยสาวอยู่ในช่วงวัยที่ร่างกายแข็งแรง รวมทั้งมีสถานภาพ โสดหรือหย่าร้าง และไม่มีภาระในการดูแลครอบครัว เป็นเงื่อนไขที่เอื้อในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ แต่เงื่อนไขนี้เป็นอุปสรรคของผู้หญิงวัยอาวุโส 2) การส่งเสริมประสบการณ์การทำงานในชุมชนของผู้หญิง ผู้หญิงสองวัย ใช้ทักษะและบทบาทที่แตกต่างกันในกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน 3) ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ หรือการมีบุคคลใกล้ชิดเป็นผู้นำในชุมชน ทำให้ผู้หญิงรับรู้งานในชุมชนผ่านบุคคลใกล้ชิด และทำงานร่วมกับคนในชุมชนอย่างอบอุ่นใจ และได้รับความร่วมมืออย่างดี 4) การ

แบ่งงานกันทำระหว่างเพศผู้หญิงรับผิดชอบงานซึ่งเน้นทักษะการดูแลความเป็นอยู่ของครอบครัวเป็นหลัก และ 5) การได้รับการยอมรับของคนในครอบครัวและชุมชน โดยผู้หญิงต้องรับผิดชอบการทำงานภายในบ้าน และการทำงานเชิงเศรษฐกิจให้เรียบร้อยก่อนเข้าร่วมการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน

คำสำคัญ : การจัดการสิ่งแวดล้อม, กลุ่มพัฒนาชุมชน ผู้หญิง, พัทลุง

บทนำ

ชุมชนในชนบทของประเทศไทยประสบปัญหาการพึ่งพิงทรัพยากรจากภายนอกชุมชน จึงตกอยู่ในสภาพอ่อนแอ ผลสืบเนื่องจากการพัฒนาด้านเศรษฐกิจสังคมที่เน้นทุนนิยม หลายชุมชนจึงต้องมีการปรับตัวหาแนวทางพัฒนา เพื่อแก้ไขปัญหาการพึ่งพิงทรัพยากรจากภายนอกหรือการขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานของภาครัฐ ชุมชนหนึ่งที่มีความโดดเด่นในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว คือ ชุมชนตะโหมต ตำบลตะโหมต อำเภอตะโหมต จังหวัดพัทลุง ซึ่งประกอบด้วยหมู่บ้าน 12 หมู่บ้าน โดยตั้งอยู่บนเชิงเขาทางทิศตะวันออกของแนวเทือกเขาบรรทัด พื้นที่ลาดต่ำไปทางทิศตะวันออก มีเนินเขาเตี้ยๆ สลับกับพื้นที่ราบ ที่ตั้งของชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ แม่น้ำ และลำคลองสภาพพื้นที่เหมาะสำหรับการทำงานข้าว ทำสวน มีลำคลองสำคัญไหลผ่าน 4 สาย คือ คลองตะโหมต คลองกง คลองหัวช้าง และคลองโหล๊ะจังกระ (อุดม และคณะ, 2544, 20)

จากความอุดมสมบูรณ์ของสภาพภูมิประเทศดังกล่าวข้างต้น ทำให้ประชากรส่วนใหญ่ของตำบลตะโหมต ประกอบอาชีพเกษตรกรรมถึงร้อยละ 80 อาชีพค้าขาย และรับราชการมีเพียงร้อยละ 15 และอาชีพอื่น ๆ เพียงร้อยละ 5 รายได้หลักของชุมชนมาจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำสวน ยางพารา การทำนา การทำสวน การทำไร่ และการเลี้ยงสัตว์ (องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมต, 2544, 2) ลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นแบบเครือญาติ มีการไปมาหาสู่ ทำกิจกรรมร่วมกัน มีความ

ผูกพันกับวัด ซึ่งเป็นสถานที่พบปะพูดคุยเมื่อมีเรื่องเดือดร้อน ทั้งเป็นเรื่องส่วนบุคคลหรือของชุมชน โดยมีการปรึกษารื้อกับพระครูอุทิศกิจจาทร เจ้าอาวาสวัดตะโหมต ซึ่งท่านเป็นบุคคลที่ชาวตะโหมตให้ความเคารพเชื่อฟัง และเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจและการพัฒนาชุมชนชาวตะโหมต (สนทญา, 2546, 63-64) บุคคลที่ร่วมกิจกรรมมีความเห็นตรงกันว่า ควรจะเชิญบุคคลในพื้นที่ทุกอาชีพ มาร่วมพบปะกันที่วัดเดือนละหนึ่งครั้ง เพื่อปรึกษาหาแนวทางการพัฒนาหมู่บ้าน เรียกชื่อองค์กรชาวบ้านนี้ว่า สภาลานวัดตะโหมต มีการดำเนินงานหลัก 4 ด้าน คือ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม และด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม (อุดม และคณะ, 2544, 61)

นอกจากนี้ ชุมชนมีกิจกรรมสิ่งแวดล้อมอื่น เช่น 1) กิจกรรมการทำธนาคารน้ำ โดยคนในชุมชนร่วมกับโรงเรียนประจำบ้าน และพระภิกษุในวัดตะโหมต ได้นำวัสดุอุปกรณ์ เช่น กระสอบทรายใส่ดิน หิน และไม้ไผ่ที่สานเรียบร้อยแล้วไปกั้นลำห้วยให้น้ำไหลลงสู่พื้นที่ทำการเกษตรของคนในชุมชน ส่งผลให้มีน้ำใช้เพื่อการเกษตรอย่างเพียงพอ 2) กิจกรรมการจัดค่ายเยาวชนรักษ์สิ่งแวดล้อมที่จัดขึ้นทุกปี เพื่อให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้วิถีชีวิตและแบบแผนความเชื่อของชุมชนที่มีวิถีชีวิตใกล้ชิดกับป่าไม้ ตลอดจนมีความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน 3) กิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยชุมชนให้บริการรับนักท่องเที่ยวที่สนใจเข้ามาเดินป่า เพื่อศึกษา

หาความรู้เรื่องสมุนไพร สัตว์ป่า และป่าไม้ ซึ่งในแต่ละปีมีนักท่องเที่ยวมาศึกษาหลายกลุ่ม 4) กิจกรรมการร่วมจัดทำหลักสูตรป่าของชุมชน เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน และ 5) กิจกรรมอื่นตามโอกาส เช่น การร่วมวางแผนแม่บทในการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบ การร่วมบันทึกการถ่ายทำสารคดีเกี่ยวกับป่าของชุมชนกับรายการคนหวงแผ่นดิน เพื่อนำความรู้เรื่องการทำป่าของชุมชนไปเผยแพร่สู่สาธารณชน ตลอดจนการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้เข้ามาศึกษาดูงานของหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน นักศึกษา และบุคคลทั่วไป (วรรณ ขุนจันทร์, (สัมภาษณ์), 2546)

ในกิจกรรมของชุมชนดังกล่าวข้างต้น ผู้เข้าร่วมกิจกรรมชุมชนมีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย แต่จากการสังเกตและเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมภายในชุมชนของผู้วิจัยหลายครั้ง พบว่า การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนนั้นผู้ชายเข้าร่วมกิจกรรมมากกว่าผู้หญิง ทั้งที่ผู้หญิงในชุมชนก็มีบทบาทเป็นสมาชิก แกนนำ และผู้นำของกลุ่มพัฒนาชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มเกษตรกรทำนา กลุ่มสตรีอาสาพัฒนาชุมชน กลุ่มศิลปหัตถกรรม กลุ่มป่าชุมชนเขาหัวช้าง สภากาชาด ตะโหมด เป็นต้น ซึ่งการรวมกลุ่มพัฒนาชุมชนเหล่านี้ทำให้ผู้หญิงในชุมชนมีกิจกรรมผ่านกลุ่มที่สังกัด และทำกิจกรรมส่วนรวมกับชุมชน ทั้งกิจกรรมการบำรุงรักษาสิ่งสาธารณประโยชน์ และสถานที่สำคัญในชุมชน เช่น วัด โรงเรียน น้ำตก ตลาด ถนนหนทาง กิจกรรมตามประเพณี และงานพิธีการสำคัญของชุมชน เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีสารทเดือนสิบ การทอดผ้าป่า ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Rodda (1990, 74) ที่ศึกษาบทบาทของผู้หญิงในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมของประเทศกำลังพัฒนาแถบเอเชียพบว่า ผู้หญิงเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสังคม และเป็นผู้จัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ โดยมีบทบาท 3 ด้าน กล่าวคือ 1) มิติทางด้านพฤติกรรมที่คอยพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อม 2) มิติทางด้านเศรษฐกิจที่บริโภคหรือใช้ผลิตภัณฑ์ที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และ 3) มิติทางด้านเทคโนโลยี

โดยใช้เทคโนโลยีที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เช่น การปลูกพืชแบบผสมผสานหรือวนเกษตรแทนการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ ดังนั้น ผู้หญิงจึงเป็นผู้จัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ทั้งระดับชุมชนระดับชาติ และระดับโลก

ผลการศึกษาของกชกร (2539, 5-13) เรื่องผู้หญิงชนบทกับสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ 17 จังหวัด ใน 6 ภาคของประเทศไทย คือ ภาคตะวันตก ภาคตะวันออก ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสารและการวิจัยภาคสนาม โดยใช้แบบสัมภาษณ์กลุ่มสตรีตัวอย่าง จำนวน 4,010 คน จาก 401 หมู่บ้านทั่วประเทศ พบว่า หากผู้หญิงสามารถร่วมจัดตั้งกลุ่มได้ จะก่อให้เกิดศักยภาพและพลังมหาศาลที่สร้างสรรค์ประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อม เพราะอำนาจการตัดสินใจของผู้หญิงมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการอนุรักษ์หรือพิทักษ์สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของผู้หญิงชนบทกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะสตรีในชนบท มีบทบาทสำคัญ 3 ประการ คือ 1) บทบาทในเรื่องความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว นอกเหนือจากการทำไร่ทำนาแล้ว ผู้หญิงยังเป็นผู้หาอาหาร จับสัตว์ ปลูกผัก รวมถึงการปรุงอาหาร การเก็บรักษาอาหาร 2) บทบาทในการทำงานบ้าน เช่น การหาน้ำสะอาดสำหรับดื่มและใช้ทำความสะอาดเสื้อผ้าและที่อยู่อาศัย หาเชื้อเพลิง แหล่งพลังงานมาหุงต้ม การดูแลบุตรหลานในครอบครัว และ 3) บทบาทในการเสริมรายได้ให้กับครอบครัว นอกจากการทำงานในไร่สวน ในสวน และในบ้านแล้ว สตรียังหารายได้จากการทำงานรับจ้างทำไร่หรือหาปลา เป็นต้น

ส่วนเบญจวรรณ (2539, 7) ได้รับรู้ในเอกสารเรื่องผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมว่า ผู้หญิงมีบทบาท 3 ประการ คือ 1) หน้าที่ในการผลิต โดยผลิตอาหารและสิ่งของเพื่อบริการสมาชิกในครัวเรือนในรูปผลผลิตเพื่อการยังชีพหรืออุปโภคได้ เช่นเดียวกับผู้หญิงในชุมชนตะโหมดที่มีหน้าที่ดังกล่าว คือ กิจกรรมการเพาะปลูก โดยการร่วมแรงร่วมใจ ร่วมมือ ตั้งแต่ขั้นเริ่มเตรียมดินเพาะปลูก

ขึ้นเก็บเกี่ยวผลผลิต และนำไปขายหรือการเก็บผลผลิต บางส่วนไว้บริโภค 2) หน้าที่ในครัวเรือน คือ การเป็น ภรรยาที่มีหน้าที่ในการตัดสินใจเลือกวัตถุดิบ เพื่อ ประกอบอาหาร การจัดระเบียบบ้านเรือน การเลือกใช้ ผลิตภัณฑ์ การถ่ายทอดความรู้ และอบรมสั่งสอน สมาชิกในครัวเรือน รวมถึงบทบาทหน้าที่ของแม่ ผู้เป็นตัวแบบให้เด็กตั้งแต่เยาว์วัย และ 3) หน้าที่ใน การสนับสนุนกิจกรรมชุมชน ซึ่งแยกบทบาทเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกการเป็นผู้นำชุมชน และส่วนที่สอง การเป็นผู้ร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชน ผู้หญิงมี โอกาสเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ เลขานุการ และ สมาชิกกลุ่ม

อย่างไรก็ตาม การวิจัยเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมไทย มีจำนวนมิใช่น้อย ทำให้สามารถเห็นภาพของผู้หญิง ไทยอยู่บ้าง แต่เป็นงานศึกษาที่ตั้งอยู่บนความคิดเพื่อ “พัฒนา” ผู้หญิงโดยมีกรอบความคิดกว้าง ๆ (ตาม แนวสหประชาชาติ) ว่าผู้หญิงด้อยโอกาส งานส่วนใหญ่ จึงเป็นเพียงการเสนอภาพที่ไม่มีการตั้งคำถาม ไม่มี คำอธิบาย ทำให้การสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับผู้หญิงไทย อย่างเป็นระบบหรือในเชิงทฤษฎีจึงแทบไม่มี งาน ส่วนใหญ่ที่มีรวมถึงวิทยานิพนธ์ในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เป็นการบอกถึงความเป็นไปของผู้หญิง โดยไม่อธิบาย ว่าเพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น หรือในบางกรณีเป็นเพียง การใช้กรอบคิดกว้าง ๆ ของตะวันตก คือ ผู้หญิงถูก กดขี่และพยายามใส่ข้อมูลที่ได้ลงไปในรอบนั้น ทั้ง ๆ ที่บางครั้งข้อมูลที่ใส่ไม่สอดคล้องกับกรอบนั้น (วารุณี, 2548, 199) งานวิจัยที่บ่งบอกขอบเขต และศักยภาพ ของบทบาทผู้หญิงไทยในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมยังมีอยู่น้อยมาก แม้แต่การวิจัยประเมิน ประสิทธิภาพและประสิทธิผลของกลุ่มผู้หญิงในการ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (กชกร, 2539, 7)

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษากระบวนการ มีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการ สิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยศึกษาจากกรณีชุมชนตะโพมต ตำบลตะโพม อำเภอดงหลวง จังหวัดพัทลุง เพราะ

ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนมีความสำคัญ ในฐานะเป็น พลังขับเคลื่อนการดำเนินงานกลุ่ม และได้ผ่านกระบวนการ เรียนรู้ ทั้งจากการฝึกอบรม การพัฒนาศักยภาพ การตัดสินใจ การวางแผนงานและร่วมแก้ปัญหาชุมชน รวมทั้งเป็นผู้ที่ดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนที่มีทรัพยากร ธรรมชาติที่สมบูรณ์ด้วยป่าไม้ แหล่งน้ำ ตลอดจนมี กิจกรรมการพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เป็นเวลานับทศวรรษ ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนา ชุมชนจึง น่าจะมีศักยภาพในกระบวนการมีส่วนร่วมจัดการ สิ่งแวดล้อมของชุมชน

คำถามการวิจัย

1. กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนา ชุมชน ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนเป็นอย่างไร
2. มีปัจจัยและเงื่อนไขอะไรบ้างที่เอื้อและ/หรือ เป็นอุปสรรคในกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่ม พัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโพมต ตำบลตะโพม อำเภอดงหลวง จังหวัดพัทลุง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิง กลุ่มพัฒนาชุมชน ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ตะโพมต ตำบลตะโพม อำเภอดงหลวง จังหวัด พัทลุง
2. เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อและ/หรือ เป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนา ชุมชน ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโพมต ตำบลตะโพม อำเภอดงหลวง จังหวัดพัทลุง

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยที่ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วม ของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ศึกษา โดยใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) การสัมภาษณ์แบบไม่มี

โครงสร้าง (Non-structured Interview) และการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview)

การเลือกพื้นที่ศึกษา ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกพื้นที่แบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยเลือกพื้นที่ชุมชน ตะโหนด หมู่ที่ 3, 4, 9, 11 และ 12 จากจำนวนหมู่บ้านทั้งสิ้น 12 หมู่บ้าน เนื่องจากหมู่บ้านเหล่านี้ ตั้งอยู่โดยรอบของวัดตะโหนด ซึ่งเป็นที่ตั้งของสถานาวัดตะโหนด และเป็นองค์กรหลักในการการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนหรือกิจกรรมใด ๆ โดยมีผู้คนในหมู่บ้านดังกล่าว เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหนด

การกำหนดกลุ่มเป้าหมาย ผู้วิจัยใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง ประกอบด้วย

1) ผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชน หมายถึง ผู้หญิงในชุมชนตะโหนดที่เป็นสมาชิกในกลุ่มสถานาวัดตะโหนด กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหนด กลุ่มสตรีอาสาพัฒนาชุมชน และกลุ่มศิลปหัตถกรรม โดยมีบทบาทเป็นผู้นำ แกนนำหรือสมาชิก โดยเป็นผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนตะโหนดมาเป็นเวลาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี 2540 - 2545 ผู้วิจัยได้ค้นหาผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนผู้ให้ข้อมูลดังนี้

ขั้นตอนแรก ผู้วิจัยได้เข้าไปสอบถามและสำรวจรายชื่อผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนจากแกนนำกลุ่มพัฒนาชุมชน เช่น ประธานกลุ่ม ผู้จัดการกลุ่ม เลขานุการ เป็นต้น

ขั้นตอนที่สอง การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในการประชุมกลุ่มพัฒนาชุมชน ตลอดจนการร่วมกิจกรรม ผู้วิจัยได้รายชื่อผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนและมีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน จำนวนทั้งสิ้น 25 คน

ขั้นตอนที่สาม การสำรวจข้อมูลเบื้องต้น ผู้วิจัยนำข้อมูลรายชื่อผู้หญิงทั้ง 25 คน ไปสอบถามบุคคลในกลุ่มพัฒนาชุมชนที่เป็นประธาน เลขานุการ และสมาชิกกลุ่ม ผู้วิจัยได้รายชื่อผู้หญิง จำนวน 19 คน

ส่วนรายชื่อผู้หญิงอีก 6 คนนั้น ทางกลุ่มพัฒนาชุมชนมีความเห็นว่า เป็นผู้ที่เข้าร่วมประชุมกลุ่ม แต่ใช้เวลาส่วนใหญ่ออกไปทำงานนอกชุมชน และกลับมาชุมชนตะโหนดเฉพาะเมื่อมีงานหรือเทศกาลสำคัญเท่านั้น

ขั้นตอนสุดท้าย การสอบถามความสมัครใจของผู้ที่จะเป็นกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย ผู้วิจัยได้เข้าพบและแนะนำตัวกับผู้หญิงทั้ง 19 คน อธิบายถึงวัตถุประสงค์ของผู้วิจัย เพื่อขอความร่วมมือในการสมัครใจเป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ผู้วิจัยจึงได้ผู้หญิงกลุ่มตัวอย่างจำนวน 15 คน ผู้มีความสมัครใจและยินดีเป็นกลุ่มตัวอย่างที่จะให้ข้อมูลได้ตลอดโครงการวิจัย

ทั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเจาะลึกผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชน จำนวน 4 คน จากจำนวน 15 คน ซึ่งเป็นผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมมาโดยตลอด ตั้งแต่เริ่มมีกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยเป็นผู้หญิงในสองช่วงอายุ คือ ช่วงอายุ 51 ปีขึ้นไป 2 คน คือ ป้าจิตและป้าใจ (นามสมมุติ) และช่วงอายุ 25 - 40 ปี 2 คน คือ พี่จอย และพี่แดง (นามสมมุติ)

2) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) เป็นกลุ่มแกนนำอาวุโส และแกนนำวัยผู้ใหญ่ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ รวมทั้งพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนได้ จำนวน 20 คน แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

2.1 ผู้หญิงที่มีตำแหน่งเป็นผู้นำกลุ่มพัฒนาชุมชน จำนวน 5 คน คัดเลือกแบบเจาะจงจากผู้หญิงที่มีตำแหน่งในกลุ่ม เช่น ประธานกลุ่ม เลขานุการ ผู้จัดการกลุ่ม เทรย์ญิก เป็นต้น

2.2 ผู้ชายแกนนำคณะกรรมการป่าชุมชน จำนวน 5 คน ซึ่งคัดเลือกจากผู้ชาย ตำแหน่งประธาน จำนวน 1 คน ผู้ชายวัยอาวุโส (อายุ 51 ปีขึ้นไป) จำนวน 2 คน ผู้ชายวัยผู้ใหญ่ (อายุ 30 - 50 ปี) จำนวน 1 คน และผู้ชายวัยหนุ่ม (อายุ 20 - 29 ปี) จำนวน 1 คน

2.3 ผู้ชายแกนนำในสภาลานวัด จำนวน 10 คน ซึ่งคัดเลือกจากคณะกรรมการสภาลานวัดตะโหนด โดยมีตำแหน่งเป็นประธาน รองประธาน กรรมการ และเลขานุการที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นทางการแล้ว

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยมี 3 ประเด็นหลัก ดังนี้

1. สภาพเศรษฐกิจ สังคมและบริบทของการพัฒนาชุมชนตะโหนด

2. การมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน

3. ปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อและ/หรือเป็นอุปสรรคในกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน

1. สภาพเศรษฐกิจ สังคมและบริบทของการพัฒนาชุมชนตะโหนด

ตำบลตะโหนดตั้งอยู่ห่างจากอำเภอเมืองพัทลุงไปทางทิศใต้ ระยะทางประมาณ 54 กิโลเมตร มีพื้นที่โดยประมาณ 110,405.25 ไร่ ประกอบด้วย 12 หมู่บ้าน ที่ตั้งชุมชนเป็นพื้นที่ราบ มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ และแม่น้ำลำคลอง เหมาะสำหรับการทำนาข้าว ทำสวน ภูมิอากาศ 2 ฤดูกาล คือ ฤดูร้อนและฤดูฝน มีสถานที่ท่องเที่ยวตามธรรมชาติ ได้แก่ น้ำตกโตนไต้ บ่อน้ำร้อนโหละจังกระ น้ำตกหินลาด น้ำตกทำช้างและน้ำตกหม่อมจ้อย

เส้นทางการคมนาคมครอบคลุมทั้งถนนสายหลักและถนนภายในหมู่บ้าน มีหน่วยงานและสถานที่สำคัญตั้งอยู่กระจายทั้งตำบล ทั้งสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น วัด และมัสยิด หน่วยงานปกครองของรัฐ เช่น ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบล สำนักงานเทศบาลตำบลตะโหนด เป็นต้น รวมถึงสถานศึกษาตั้งแต่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โรงเรียนประถมศึกษา โรงเรียนมัธยมศึกษาของรัฐและเอกชน และสถานีนอนามัยประจำหมู่บ้าน

ตำบลตะโหนดมีการปกครองท้องถิ่น 2 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบองค์การบริหารส่วนตำบล มีพื้นที่ปกครอง 7 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1, 2, 5, 6, 7, 8, 10 และพื้นที่บางส่วนของหมู่ที่ 4, 9 และ 11 และ 2) รูปแบบเทศบาลตำบลตะโหนด มีพื้นที่ครอบคลุมหมู่ที่ 3 และ 12 รวมถึงพื้นที่บางส่วนของ หมู่ที่ 4, 9 และ 11 ประชากรทั้งสิ้น 8,982 คน เป็นเพศชายจำนวน 4,445 คน และเพศหญิงจำนวน 4,527 คน เป็นผู้นับถือศาสนาพุทธร้อยละ 60 และศาสนาอิสลามร้อยละ 40 มีประเพณีวัฒนธรรมเช่นเดียวกับชาวภาคใต้ทั่วไป เช่น การทำบุญตักบาตรวันขึ้นปีใหม่ การทำบุญวันสารทเดือนสิบ การแห่เทียนพรรษา และการทอดผ้าป่า เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีประเพณีที่แตกต่างจากชุมชนอื่น และเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนตะโหนด เช่น ช่วงเทศกาลสงกรานต์บางปีมีการจัดงานประเพณีย้อนวิถีชีวิตคนสมัยก่อน และประเพณีการทำบุญสองศาสนา ซึ่งเป็นการทำบุญร่วมกันระหว่างชาวพุทธและชาวมุสลิมในชุมชนตะโหนด

กล่าวโดยสรุป สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตะโหนด รวมถึงสภาพพื้นที่ตั้งของชุมชนที่อุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติด้านดิน น้ำ และป่าไม้ มีอิทธิพลต่อการพัฒนาชุมชนในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ศาสนา การศึกษา และสิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้ ชุมชนตะโหนดเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น การนำเสนอบริบทของการพัฒนาชุมชน เพื่อทราบถึงพัฒนาการของชุมชนในอดีตที่เห็นเป็นรูปธรรม และเชื่อมโยงกับงานพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน ตลอดจนทราบเหตุการณ์ในช่วงเกือบศตวรรษที่ผ่านมา ผู้วิจัยนำเสนอบริบทของการพัฒนาชุมชนตั้งแต่เริ่มก่อตั้งวัดตะโหนดเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการพัฒนาชุมชน โดยเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก และการสำรวจเอกสารเป็นสำคัญ ได้แบ่งช่วงเวลาการพัฒนาชุมชนตะโหนดเป็น 3 ช่วงเวลา โดยเชื่อมโยงกับบริบทการพัฒนาผู้หญิงของสังคมไทยและบทบาทการพัฒนา

ตามเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ช่วงที่ 1 ช่วงเริ่มก่อตั้งวัดตะโหนด (ปี 2452) ถึงช่วงก่อนก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหนด (ปี 2516)

ช่วงที่ 2 ช่วงเริ่มก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนา (ปี 2517) ถึงช่วงก่อนก่อตั้งสภากานตะโหนด (ปี 2537)

ช่วงที่ 3 ช่วงเริ่มก่อตั้งสภากานวัดตะโหนด (ปี 2538) ถึงปัจจุบัน (2549)

ช่วงที่ 1 ช่วงเริ่มก่อตั้งวัดตะโหนด (ปี 2452) ถึงช่วงก่อนก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหนด (ปี 2516) มีการเริ่มต้นพัฒนาชุมชนด้วยการใช้เส้นทางรถไฟสายใต้ การค้าขายทั้งภายในและภายนอกชุมชน การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน การขยายตัวของ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในชุมชน การเริ่มปลูกยางพารา เป็นครั้งแรก ต่อมาได้ขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้น เรื่อย ๆ การเริ่มใช้วัดเป็นสถานที่เรียนประถมศึกษา จนกระทั่ง มีการขอสนับสนุนเงินจากหน่วยงานของรัฐ และประชาชนมาสร้างอาคารเรียน การสอนปริยัติธรรม ของวัด การร่วมมือกันของคนในชุมชนเพื่อก่อสร้างถนน แบบถมดินสายแม่ขรี - ตะโหนด การเริ่มปลูกไม้ผล และทำสวนผลไม้ ตลอดจนมีหน่วยงานของรัฐเข้ามา ส่งเสริมกิจกรรมการรวมกลุ่มของผู้หญิงในชุมชนใน รูปแบบของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร จึงเป็นช่วงที่เริ่มมี การดำเนินงาน พัฒนาชุมชน ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา ศาสนา เพื่อเป็นฐานการพัฒนาในช่วงต่อไป

จากบริบทการพัฒนาชุมชนตะโหนดปี 2452 การพัฒนาชุมชนมีบุคคลหลัก คือ พระภิกษุสงฆ์ใน วัดตะโหนด และแกนนำผู้ชายที่มีบทบาทนำในการพัฒนา ชุมชน เพราะผู้ชายเหล่านี้ได้ไปมาหาสู่และคลุกคลีกับ วัดตะโหนดเรื่อยมาตั้งแต่วัยเด็ก จนกระทั่งวัยหนุ่มก็ ได้บวชเรียนและจำพรรษาในวัด จนกระทั่งเมื่อสึกจาก พระภิกษุก็ออกมามีครอบครัว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการ แต่งงานกันภายในชุมชน และแต่ละครอบครัวก็ช่วยกัน ทำมาหากินในชุมชนตะโหนด ผู้ชายยังคงเข้าวัดพูดคุย ปรึกษาหารือถึงแนวทางการพัฒนาชุมชนตะโหนด ดังนั้น ผู้ชายจึงมีเวลาเข้าวัดตลอดเวลาและสม่ำเสมอ

จึงได้รับทราบปัญหาของชุมชนจากการพูดคุยปรึกษาหารือกันตลอดมา หลังจากเสร็จงานทำสวนยางพาราทำนา ปลูกผักและไม้ผล

ส่วนผู้หญิงนั้น ทำสวนยางพารา ทำนา ปลูกผัก และไม้ผลเช่นเดียวกับผู้ชาย แต่ผู้หญิงในชุมชนยังต้อง รับผิดชอบงานภายในบ้านด้วย เช่น การเลี้ยงดูบุตร การทำความสะอาดบ้าน และการหุงหาอาหาร

ดังนั้น ผู้หญิงจึงต้องรับผิดชอบทั้งงานอาชีพ ร่วมกับงานภายในครอบครัวด้วย หากผู้หญิงเข้าร่วม กิจกรรมภายในชุมชนมักเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับงาน เทศกาลและประเพณี ได้แก่ งานวันสงกรานต์ งานวัน เข้าพรรษา วันสารทเดือนสิบ เป็นต้น โดยงานที่ผู้หญิง รับผิดชอบส่วนใหญ่เน้นด้านการทำอาหารเป็นสำคัญ หรือหากเป็นการร่วมทำบุญในวัดผู้หญิงก็เตรียมอาหาร จากบ้านไปทำบุญในวัด การเข้าวัดของผู้หญิง จึงเข้าวัด ในฐานะของการสืบทอดประเพณีทางศาสนาเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเข้าพรรษาที่มีเวลานานถึง 3 เดือน ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ และวัยอาวุโสเข้าวัดเพื่อฟังเทศน์ ฟังธรรมเป็นประจำตลอดทั้ง 3 เดือนในช่วงหัวค่ำ ส่วนช่วงเวลากลางวันก็เตรียมนำภัตตาหารมาถวาย พระสงฆ์ ซึ่งในชุมชนตะโหนดมีการผลัดเปลี่ยนเวรทำ อาหารถวายพระกันแต่ละหมู่บ้านด้วย โดยถือเป็น ความรับผิดชอบร่วมกันของคนในชุมชนตะโหนด แต่ การทำอาหารก็ยังเป็นความรับผิดชอบหลักของผู้หญิง ในแต่ละหมู่บ้านด้วย

ช่วงที่ 2 ช่วงเริ่มก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนา (ปี 2517) ถึงช่วงก่อนก่อตั้งสภากานตะโหนด (ปี 2537) มีพระภิกษุ และแกนนำชุมชนผู้ชายได้ร่วมปรึกษาหารือ เรื่องปัญหาในชุมชน และมีความตื่นตัวในการพัฒนา ชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษาและ ศาสนา กล่าวคือ มีการตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหนด (ปี 2517) บทบาทของผู้ชายเด่นชัดในการเป็นแกน นำรวมกันจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหนด ซึ่งผู้หญิง ถือว่าผู้ชายเป็นตัวแทนของครอบครัวตนเองอยู่แล้ว ผู้ชายจึงได้ติดต่อปฏิสัมพันธ์กันเรื่อยมา ทั้งเรื่องการ

ประชุม การบริหารจัดการกลุ่ม จึงทำให้ผู้หญิงไม่ได้รับรู้เรื่องกลุ่มเกษตรกรทำนาตะโหนดในช่วงแรก ๆ มากนัก ผู้ชายเป็นพลังสำคัญที่เด่นชัดในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน ส่วนบทบาทของผู้หญิงยังไม่ปรากฏชัดเจน

ผู้หญิงบางส่วนในชุมชนก็พยายามเปิดพื้นที่ในการทำกิจกรรมในชุมชนโดยร่วมงานพัฒนาเคียงข้างกับผู้ชาย ผู้หญิงมีส่วนช่วยเหลือด้านการจัดทำอาหาร การประชาสัมพันธ์บอกกล่าวงานพัฒนาชุมชนให้เพื่อนบ้านทราบ และผู้หญิงบางคนร่วมสนับสนุนกิจกรรมด้วยการบริจาคเงินและสิ่งของ แม้ไม่เข้าร่วมพัฒนาด้วยตนเอง เพราะมีภาระในครอบครัว เช่น การดูแลบ้าน การเลี้ยงดูบุตร เป็นต้น ผู้หญิงที่เข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีบุคคลใกล้ชิด เช่น สามี หรือเครือญาติเป็นผู้นำชุมชน หรือเป็นผู้หญิงที่มีตำแหน่งผู้นำในชุมชน เช่น ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประธานกลุ่มแม่บ้าน ส่วนผู้หญิงที่ไม่มีตำแหน่งผู้นำในชุมชน หรือไม่มีบุคคลใกล้ชิดเป็นผู้นำชุมชน ไม่มีส่วนร่วมลงแรงในการทำกิจกรรมชุมชนมากนัก แต่อาจร่วมบริจาคเงินและสิ่งของช่วยในกิจกรรมชุมชน จึงเห็นได้ว่า บริบทการพัฒนาชุมชนในช่วงที่สองนี้ ผู้หญิงได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนอย่างชัดเจนมากกว่าช่วงแรก

ช่วงที่ 3 ช่วงเริ่มก่อตั้งสภาลานวัดตะโหนด (ปี 2538) ถึงปัจจุบัน (2549) ในชุมชนทั้งผู้หญิงและผู้ชายร่วมเป็นสมาชิกอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) แต่ผู้ที่มีบทบาทเด่นมักเป็น อสม. ที่เป็นผู้หญิง เพราะสามารถนำโครงการด้านสุขภาพอนามัยมาถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนแต่ละหมู่บ้านได้ทั่วถึงกว่า อสม. ที่เป็นผู้ชาย ทั้งนี้เพราะผู้หญิงสามารถสื่อสารให้เกิดความเข้าใจได้ดีกว่า นอกจากนี้ โครงการด้านสาธารณสุขชุมชนที่เน้นอนามัยแม่และเด็ก โดยให้นำเด็กในแต่ละช่วงวัยไปฉีดวัคซีน การรณรงค์ให้เลี้ยงลูกด้วยนมแม่ตลอดจนเน้นการป้องกันโรคในชุมชนโดย อสม. แจกทรายอะเบท เพื่อกำจัดลูกน้ำยุงลาย การป้องกันโรคไข้เลือดออก และการสำรวจจำนวนประชากรในครัวเรือนนั้น อสม. ผู้หญิงสามารถทำงานได้คล่องตัวกว่าเพราะ

ความเป็นเพศเดียวกัน และผู้หญิงส่วนใหญ่มีหน้าที่รับผิดชอบสมาชิกในบ้านตามบทบาทของภรรยา หรือหน้าที่ของผู้หญิง เช่นเดียวกับงานศึกษาของ Oppong and Abu (อ้างถึงใน Richter and Yoddumnern-Attig (1992, 4) ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญ 7 ประการคือ 1) เป็นผู้ให้กำเนิด คือ มารดา 2) เป็นผู้ทำงานอาชีพ 3) เป็นคู่ชีวิต/คู่สมรส 4) เป็นผู้จัดการงานในบ้าน เช่น ฐานะภรรยา 5) ผู้สืบทอดวงศาคณาญาติทางสายมารดา 6) ผู้ร่วมกิจกรรมชุมชน และ 7) เป็นผู้มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะบุคคล ซึ่งแต่ละบทบาทของผู้หญิงมีกิจกรรม วัตถุประสงค์ และหน้าที่ที่แตกต่างกันออกไป

นอกจากนี้ มีการจัดงานประเพณีที่ให้ผู้หญิงและผู้ชายได้ร่วมกันวางแผนการจัดงานสำคัญ และกำหนดผู้รับผิดชอบ เช่น ประเพณีสงกรานต์ย้อนยุควิถีชีวิตขึ้น จำนวน 3 ครั้ง ในปี 2545, 2548 และ 2549 ซึ่งการจัดงานแต่ละครั้งต้องอาศัยความร่วมมืออย่างพร้อมเพรียงของคนในชุมชน ซึ่งการจัดงานก็ผ่านไปได้อย่างดี และเป็นทีพอใจของคนในชุมชนทุกครั้ง การทำงานร่วมกันของผู้หญิงและผู้ชายในช่วงที่ 3 เป็นการส่งเสริมประสบการณ์ที่เพิ่มมากขึ้น เนื่องจากแกนนำในชุมชนมีการเรียนรู้มากขึ้นอย่างเด่นชัด จากการเข้ามาส่งเสริมหรือกิจกรรมของหน่วยงานภายนอก

บริบทการพัฒนาชุมชนในช่วงเวลาประมาณเกือบศตวรรษที่ผ่านมา การพัฒนาชุมชนตะโหนดยังเชื่อมโยงกับนโยบายของรัฐในแต่ละช่วง ซึ่งผู้หญิงมีบทบาทการพัฒนาชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในแต่ละช่วงเวลา โดยผู้หญิงในชุมชนยังคงเน้นที่บทบาทเดิมซึ่งเป็นบทบาทของผู้หญิงตามความคาดหวังของสังคม ประเพณีดั้งเดิมหรือทักษะที่ผู้หญิงมีอยู่เดิม ซึ่งเห็นว่าผู้หญิงรับหน้าที่ดูแลและจัดการเรื่องภายในบ้าน ส่วนผู้ชายในชุมชนรับหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเรื่องสาธารณะ รวมถึงการปฏิสัมพันธ์กับหน่วยงานหรือการติดต่อกับทางราชการ ซึ่งการร่วมกิจกรรมในชุมชนของผู้หญิงเน้นที่การใช้บทบาทหน้าที่ที่เคยทำภายในบ้าน เช่น

การปิดกวาดเช็ดถู การทำอาหาร การจัดหาน้ำดื่ม การ
รับรองแขก เป็นต้น ทั้งนี้งานเหล่านี้ก็มีความสำคัญต่อ
การพัฒนาชุมชนเช่นกัน ดังผลการศึกษาของเยาวนิจ
(2546, 26-27) ซึ่งพบว่า งานภายในบ้านมีความ
สำคัญต่อชุมชนคือ งานบ้านเป็นกลไกที่ดำรงรักษา
สายสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน ซึ่งแบ่งออกเป็นสอง
ลักษณะ คือ 1) งานบ้านช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง
ผู้อุปถัมภ์กับ “ลูกน้อง” ครอบครัวที่เป็นแรงงานรับจ้าง
ทำนาและทำสวนยางต้องช่วยงานของบ้านเจ้าของนา
และสวน เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานศพ เป็นต้น
และ 2) งานบ้านช่วยสร้างเสริมความสัมพันธ์แบบ
พึ่งพาอาศัยกันระหว่างครอบครัวในชุมชน เมื่อบ้านใด
มีงานบวช งานแต่งงาน งานศพ เป็นต้น ผู้หญิงไปช่วย
ทำกับข้าว หรือเก็บกวาด ล้างจานชามในงานด้วย ส่วน
ผู้หญิงที่เป็นภรรยาของผู้เฒ่า เช่น ภรรยาของกำนัน
ผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้นำองค์กร เป็นต้น ก็ทำหน้าที่
ต้อนรับแขกของสามี โดยดูแลด้านอาหารการกินและ
ที่พักอาศัยอย่างเต็มที่ ในทำนองเดียวกัน ผู้หญิงใน
ชุมชนตะโหนดหลายคนก็ใช้ทักษะเหล่านี้ ในการร่วม
กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทาง
สังคม

2. การมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชน
ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน การจัดการ
สิ่งแวดล้อมชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ ด้านการ
จัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ซึ่งกระบวนการมี
ส่วนร่วมของผู้หญิงในเหตุการณ์การจัดทำป่าของชุมชน
และด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งเน้น
กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในเหตุการณ์การจัด
งานสงกรานต์ย้อนยุคในปี 2548 ผู้วิจัยได้บรรยาย
บทบาทการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มเป้าหมายใน
กลุ่มพัฒนาชุมชน ผ่านกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม
ทั้งสองด้าน ทั้งนี้ผู้หญิงที่มีส่วนร่วมอย่างเด่นชัดใน
สถานการณ์ มีจำนวน 4 คน คือ ป้าจิต ป้าใจ พี่แดง
และพี่จอย (นามสมมุติ)

การจัดทำป่าชุมชนเขาหัวช้าง แบ่งออกเป็น 2
ระยะ ดังนี้

ระยะแรก ชั้นเริ่มจัดตั้งป่าชุมชน ในปี 2543
ทางสภากลางวัดมีงบประมาณจำนวนหนึ่งจัดสรรมา
ใช้ในการดูงานแก่คนในชุมชนทั้งผู้ชายและผู้หญิง
ประกอบกับช่วงนี้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร
ป่าไม้ในพื้นที่ซึ่งถูกบุกรุกทำลายไป เกิดน้ำท่วมใหญ่ขึ้น
ในตะโหนด พระครูจึงได้ปรึกษาหารือกับแกนนำในชุมชน
ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ชายวัยอาวุโสว่า คนในชุมชนน่าจะ
ได้ไปศึกษารับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพื้นที่ป่า การอนุรักษ์
ทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาพื้นที่ป่า เพื่อนำแนวคิด
ความรู้มาพัฒนาพื้นที่ป่าและชุมชนตะโหนด ดังนั้น จึง
ได้ส่งหนังสือเชิญแกนนำผู้ชายและผู้หญิงจากหมู่บ้าน
รอบพื้นที่ รวมทั้งผู้แทนหน่วยงาน กลุ่ม องค์กรในชุมชน
จำนวนทั้งหมด 80 คน ซึ่งมีผู้หญิงกลุ่มเป้าหมายใน
การวิจัยจำนวน 11 คน จากจำนวนทั้งสิ้น 15 คน คือ
พี่แดง พี่จอย น้ำจิต พี่พร น้ำใจ ป้าเปีย พี่แม่ พี่พน
พี่วัน น้ำพัน และพี่ชู ไปดูงานที่ฟรุ้โตะแดง และศูนย์
ศึกษาพิบูลทอง จังหวัดนราธิวาส โดยผู้หญิงทั้งหลาย
เคยร่วมกิจกรรมของชุมชนบ่อยครั้ง ส่วนผู้หญิงกลุ่ม
เป้าหมายอีก 4 คน คือ กุ้งต้องรับผิดชอบงานกรี๊ด
ยางพารา พี่รักต้องรับผิดชอบงานตัดเย็บเสื้อผ้า พี่ขวัญ
ต้องดูแลบุตร และป้านี้ต้องดูแลบ้านและเลี้ยงหลาน
จึงไม่ได้ร่วมดูงาน ผู้หญิงที่มีส่วนร่วมอย่างเด่นชัดใน
ระยะแรก มีจำนวน 2 คน คือ

พี่แดง อายุ 35 ปี มีตำแหน่งเป็นกรรมการของ
สภากลางวัดตะโหนด จบการศึกษาปริญญาตรี อาศัย
ร่วมกับมารดา สถานภาพโสด ตำแหน่งในชุมชนผู้ช่วย
ผู้ใหญ่บ้าน ฝ่ายปกครอง หมู่ที่ 3 มีอาชีพทำสวน
ยางพารา ฐานะครอบครัวร่ำรวย ผ่านการเรียนรู้เรื่อง
สิ่งแวดล้อม โดยผ่านอบรมร่วมกับหน่วยงานของศูนย์
ศึกษาและพัฒนาวิทยาศาสตร์ชุมชนที่ 16

พี่จอย อายุ 33 ปี เป็นสมาชิกกลุ่มศิลปะทัศนกรรม
จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.)
และกำลังศึกษาต่อระดับปริญญาตรี อาศัยอยู่ในบ้าน

กับป่าใจซึ่งเป็นอาสาสถานภาพหย่าร้าง มีบุตร 1 คน อายุ 14 ปี เป็นลูกจ้างชั่วคราว ในศูนย์ศึกษาและพัฒนาวิทยาศาสตร์ชุมชนที่ 15 ฐานะทางครอบครัวระดับปานกลาง ผ่านการเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมของหน่วยงานและสถาบันการศึกษามากกว่า 5 ครั้ง

ผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนทั้งสองคน ได้อาสาเข้าร่วม เป็นคณะทำงานออกสำรวจแนวเขตพื้นที่ป่าสำรวจเส้นทางเดินแนวเขต โดยมีผู้ชายแกนนำในพื้นที่หมู่ที่ 9 เป็นผู้รับผิดชอบหลัก เพราะผู้ชายเหล่านี้เป็นผู้มีความชำนาญในการเดินทางและรู้จักพื้นที่ป่าของชุมชนเป็นอย่างดี เนื่องจากเคยเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนมาก่อน และต่อมา ที่ประชุมจึงคัดเลือกผู้ชายเหล่านี้เป็นคณะกรรมการป่าของชุมชน ซึ่งในคณะกรรมการป่าชุมชนไม่มีผู้หญิงเป็นคณะทำงานเลย ในการทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ พี่จอยและพี่แดงได้ร่วมกับแกนนำชายซึ่งเป็นผู้ชายวัยหนุ่ม จำนวน 3 คน และวัยผู้ใหญ่ จำนวน 5 คน ซึ่งผู้ชายที่รับผิดชอบส่วนใหญ่มีร่างกายแข็งแรงและมีความชำนาญและความรู้เรื่องพื้นที่ป่า การเดินป่า และเรื่องสมุนไพร มีผู้ชายวัยผู้ใหญ่คนหนึ่งเป็นน้ำของพี่จอย และผู้ชายอีกคนซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องกับพี่แดงด้วย การเดินทางสำรวจและทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ จึงไม่มีคำครหาจากผู้อื่นในเรื่องข้อกล่าวหาต่อผู้หญิงทั้งสองคน เพราะมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติกัน การทำงานก็เป็นไปด้วยความสนิทสนมเสมือนลูกหลาน และพี่น้อง เพราะทุกคนก็เคยทำงานร่วมกันในการพัฒนาชุมชนมาก่อน รวมทั้งเคยไปอบรมหรือศึกษาดูงานด้วยกัน

ผู้หญิงวัยสาวทั้งสองคน ช่วยคิดและตัดสินใจร่วมกันกับผู้ชายในหลายเรื่อง ทั้งการกำหนดจุดชมวิวจุดชมนก การเดินป่า และการทำป้าย นอกจากนี้ ยังช่วยกันทำฐานการเรียนรู้ จำนวน 6 ฐาน คือ 1) ฐานลักษณะทางกายภาพและประวัติความเป็นมาของชุมชน 2) ฐานการจัดสรรการใช้ประโยชน์จากป่าของพื้นที่ในตำบลตะโหมด 3) ฐานการใช้ประโยชน์จากป่า 4) ฐานความรู้เรื่องสมุนไพร 5) ฐานแสดงความเลื่อมใสหรือ

หรือผลกระทบจากการกระทำของมนุษย์ในการทำลายป่าไม้ และ 6) ฐานประโยชน์ของป่าไม้และผลกระทบหากขาดป่าไม้ ซึ่งเป็นการคิดร่วมกันกับแกนนำชายในชุมชนทั้งผู้ชายวัยอาวุโสด้วย เพื่อให้ระดมความคิดเกี่ยวกับเนื้อหาสาระของแต่ละฐาน เมื่อมีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมก็มีการกำหนดให้ผู้ชายวัยอาวุโสและผู้ชายวัยผู้ใหญ่เป็นวิทยากรแนะนำแต่ละจุดตามความชำนาญของแต่ละคน ซึ่ง 1 ฐาน อาจมีผู้ชายรับผิดชอบ จำนวน 2 คน เป็นต้น พี่แดงและพี่จอยมิได้เป็นวิทยากรในแต่ละฐาน เพราะยังไม่สามารถถ่ายทอดความรู้เรื่องป่าชุมชนได้หมด แต่ที่ประชุมเห็นว่าทั้งสองคนมีความเหมาะสมในการทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง และต้อนรับนักท่องเที่ยว ประกอบกับทั้งสองเป็นคนรุ่นใหม่ และเป็นผู้หญิงที่มีความละเอียดอ่อน หากมีนักท่องเที่ยวผู้หญิงเข้ามา และได้รับการดูแลและการต้อนรับจากพี่เลี้ยงผู้หญิงด้วยกัน ก็จะทำให้มีความอุ่นใจในการเดินทาง

ระยะที่สอง ปี 2544 จนถึงปัจจุบัน การดำเนินการป่าของชุมชนเป็นที่รู้จักของบุคคลทั่วไปในสังคมภาคใต้ มีคณะผู้สนใจเดินทางเข้ามาศึกษาดูงานและเยี่ยมชมป่าของชุมชนเป็นจำนวนมาก ดังนั้น สถานการณ์วัดตะโหมด คณะกรรมการป่าของชุมชน และผู้แทนหมู่บ้านรอบวัดตะโหมดจำเป็นต้องมีความพร้อมในการต้อนรับแก่ผู้มาเยือน จึงได้จัดประชุมเพื่อมอบความรับผิดชอบแก่แกนนำทั้งผู้หญิงและผู้ชายโดยแบ่งหน้าที่กันทำ ทั้งฝ่ายต้อนรับและประชาสัมพันธ์ ซึ่งส่วนใหญ่ผู้รับผิดชอบเป็นผู้หญิงวัยอาวุโส ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนที่มีบทบาทเด่นชัด คนแรก คือ ป้าจิต อายุ 55 ปี เป็นสมาชิกกลุ่มสถานวัดตะโหมด จบการศึกษาประถมศึกษาปีที่ 4 อาชีพทำสวนยางพารา ฐานะครอบครัวร่ำรวย ผ่านการเรียนรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมและการอบรมกับหน่วยงานของสถานวัดตะโหมดร่วมไปศึกษาดูงานที่พรุโตะแดง อำเภอสุโขทัย จังหวัดนราธิวาส สามีมืออาชีพรับราชการตำรวจ และคนที่สอง คือ ป้าใจ อายุ 54 ปี เป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกร ทำนาตะโหมด จบการศึกษาชั้นประถมศึกษา

ปีที่ 4 สมรสกับสามีซึ่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 ซึ่งเป็นคนในชุมชนตะโหมด มีอาชีพทำสวนยางพารา ฐานะครอบครัวร่ำรวย ผ่านการเรียนรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับการทำผลิตภัณฑ์สมุนไพร เพื่อผลิตแชมพู สบู่ และการอบรมเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งป่าจืดและป่าใจ ซึ่งเป็นผู้หญิงวัยอาวุโส มีหน้าที่จัดเตรียมอาหารต้อนรับแขกผู้เข้ามาดูงาน คอยดูแลเรื่องความสะดวกสบายของสถานที่ ตลอดจนอธิบายถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนแก่ผู้มาดูงาน รวมทั้งผู้ชายวัยอาวุโส จำนวน 5 คน ซึ่งเป็นผู้นำทางความคิด มีหน้าที่เป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้เรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน การร่วมกันพัฒนาหมู่บ้าน การจัดตั้งศาลาถ้ำวัด การจัดตั้งป่าของชุมชน และจุดเด่นในพื้นที่ของชุมชน เช่น น้ำตกหม่อมจ้วย ศูนย์วัฒนธรรมบ้านตะโหมด บ่อน้ำร้อนโหละจังกระ เป็นต้น

ระยะที่สองนี้ พี่แดง และพี่จอยได้ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงคอยต้อนรับ และดูแลนักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจ โดยรับผิดชอบดูแลนักท่องเที่ยวตลอดระยะทางที่เข้าไปศึกษาเส้นทางธรรมชาติในป่าของชุมชน หากมีปัญหาใดก็คอยช่วยเหลือและให้คำปรึกษาแก่นักท่องเที่ยวได้

กล่าวได้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในการจัดทำป่าชุมชนเขาหัวช้างมีผู้หญิงทั้ง 4 คนเข้าร่วมคือป่าจืดและป่าใจ และพี่จอยกับพี่แดง แต่พี่จอยและพี่แดงมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการจัดทำป่าชุมชนทั้ง 2 ระยะเวลา ตั้งแต่ขั้นเริ่มจัดตั้งป่าชุมชนในปี 2543 ซึ่งชุมชนได้จัดให้ไปศึกษาดูงาน หลังจากกลับมายังชุมชน จึงจัดแบ่งกลุ่มระดมความคิดเห็นปัญหาของชุมชน และนำความรู้จากการศึกษาดูงานมาปรับใช้กับชุมชนเอง รวมถึงการประชุมเพื่อจัดตั้งป่าของชุมชน และการดำเนินการสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ สำรวจแนวเขตป่า การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จนกระทั่งป่าของชุมชนเป็นที่รู้จักของบุคคลทั่วไปและมีการเข้ามาศึกษาดูงานกันจำนวนมาก ซึ่งระยะแรกผู้หญิงที่มี

ส่วนร่วมตลอดกระบวนการ คือ พี่แดงและพี่จอย โดยมีส่วนร่วมในกระบวนการ ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในกิจกรรมการจัดทำป่าของชุมชน ทั้งการไปศึกษาดูงาน การประชุมจัดตั้งป่าของชุมชน การสำรวจและทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ จนกระทั่งป่าของชุมชนจัดตั้งจนสำเร็จ

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนในที่ประชุมตลอดจนการวางแผนทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การจัดทำป้ายบอกทางและแนะนำนักท่องเที่ยว ตลอดจนการกำหนดจุดชมวิวและฐานการเรียนรู้

3) การมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินการจัดทำป่าชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขั้นตอนการทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ผู้หญิงทั้งสองคนได้ร่วมดำเนินการจัดทำงานเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน โดยใช้ทักษะบางอย่างของผู้หญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความละเอียดอ่อน และความรู้เฉพาะที่ได้จากการเรียนรู้จากภายนอก

4) การมีส่วนร่วมในกระบวนการรับประโยชน์จากกิจกรรมการจัดทำป่าของชุมชน ซึ่งผู้หญิงทั้งสองคนมีความภาคภูมิใจในการเป็นผู้ร่วมกิจกรรมและผลักดันการจัดทำป่าชุมชนจนสำเร็จ

5) การมีส่วนร่วมในกระบวนการประเมินผลจากการจัดทำป่าของชุมชน เมื่อจัดทำป่าของชุมชนแล้ว มีบุคคล คณะบุคคลและผู้สนใจเข้ามาเยี่ยมชมดูงานป่าชุมชน และได้รับความรู้จากการจัดทำป่าของชุมชน เช่นเดียวกับพี่แดงกับพี่จอย ซึ่งได้แลกเปลี่ยนความรู้จากบุคคลเหล่านั้นด้วย ตลอดจนได้พัฒนาตนเองและได้ความรู้เรื่องป่าเพิ่มขึ้นด้วย

สรุปได้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนได้ร่วมกันดำเนินการเพื่อส่งผลให้ชุมชนตะโหมดมีทรัพยากรทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และมีกรอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีให้สืบทอดกันอย่างยาวนาน แต่กลุ่มผู้หญิงยังมีข้อจำกัดในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

การจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพเรื่องการจัดทำป่าของชุมชนนั้น ซึ่งถือเป็นเรื่องใหม่สำหรับผู้หญิงเพราะบทบาทส่วนใหญ่ของผู้หญิงในชุมชนตะโหนด ยังเน้นบทบาทความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว ซึ่งหมายถึงการทำงานอาชีพ การทำสวนยางพารา การทำไร่ ทำนา ปลูกผัก ปรุงอาหาร การทำงานภายในบ้าน เช่น การล้างจาน จัดหาน้ำดื่มที่สะอาด การซักล้าง การทำความสะอาดเสื้อผ้าและที่อยู่อาศัย การดูแลบุตรหลาน ตลอดจนการหารายได้เสริมให้แก่ครอบครัว เช่น การเป็นแม่ค้าขายผัก ขายขนม เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษากษกร (2539) Oppong & Abu (อ้างถึงใน Ritchee and Yoddumnerm-Attig, 1992, 4) นุปผา (2527, 33-34) เบญจวรรณ (2539, 7) สำนักนายกรัฐมนตรี (2541, 18-25) งานศึกษาเหล่านี้ เน้นบทบาทของผู้หญิงโดยทั่วไป ซึ่งบทบาทของผู้หญิงส่วนนี้มีความสำคัญในการจัดการเรื่องภายในบ้านเป็นหลัก โดยผู้หญิงในชุมชนตะโหนดได้ใช้ทักษะเหล่านี้มาร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงวัยอาวุโส เช่น ป้าจิดและป้าใจ

สำหรับแกนนำผู้ชายในชุมชนแล้ว โดยการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เป็นผลสืบเนื่องจากการที่ผู้ชายเป็นผู้เข้าถึง และใช้ประโยชน์จากป่าตั้งแต่นั้นในอดีต ทั้งการล่าสัตว์ การหาของป่า สมุนไพร โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ชายในคณะทำงานด้านป่าชุมชนผู้หญิง กลุ่มพัฒนาชุมชนจึงได้เรียนรู้ผ่านการบอกกล่าวการร่วมทำกิจกรรมป่าชุมชนจากแกนนำเหล่านี้ โดยนำมาประยุกต์กับความรู้อันผ่านการเรียนรู้ในโรงเรียนและประสบการณ์การทำงานในชุมชน จึงเป็นการผสมผสานความรู้ทั้งสองส่วนเข้าด้วยกัน รวมทั้งการใช้ทักษะเฉพาะของผู้หญิงทำให้กิจกรรมการจัดการเส้นทางศึกษาธรรมชาติสำเร็จลุล่วงด้วยดี

การจัดงานสงกรานต์ย้อนยุคในปี 2548

ประเพณีสงกรานต์ของชุมชนตะโหนดได้สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีต เป็นเงื่อนไขที่เชื่อมร้อย

ให้สมาชิกในชุมชนมีกิจกรรมร่วมกันเสมอ (สภากานวัดตะโหนด, 2543, 24) ซึ่งชุมชนได้ให้คุณค่าและความสำคัญต่อประเพณีสงกรานต์หรือเรียกกันว่า “ประเพณีวันว่าง” ซึ่งได้จัดขึ้นเป็นเวลา 3 วัน คือวันที่ 13 - 15 เมษายนของทุกปี เพราะเป็นช่วงเวลาแห่งความสนุกสนานและการสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกัน เป็นการฉลองรับศักราชใหม่ โดยมีกิจกรรมการแข่งขัน การละเล่นพื้นบ้านของหมู่บ้านต่าง ๆ การแสดงความกตัญญู โดยการสรงน้ำพระและการรดน้ำขอพรจากผู้อาวุโส และกิจกรรมที่สำคัญอีกอย่าง คือ การแสดงความรัก ความสามัคคีของคนในชุมชนที่เป็นเครือญาติกัน และแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษด้วยการสืบทอดผ่านประเพณีสองศาสนาที่มีการทำบุญร่วมกัน ระหว่างชาวพุทธกับชาวมุสลิมที่มีบรรพบุรุษร่วมกัน โดยมีสถานที่ประกอบพิธี คือ บริเวณฌาปนกิจสถานของชาวพุทธปัจจุบัน ซึ่งเคยเป็นสุสานของชาวมุสลิมในอดีต ในวันดังกล่าวมีการร่วมกันทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว อาหารที่นำมาทำบุญต้องไม่มีอาหารที่ผิดหลักศาสนาอิสลาม ชาวพุทธจะแบ่งอาหารให้โต๊ะอิหม่ามนำไปประกอบพิธี ตามหลักศาสนาอิสลาม ในขณะเดียวกัน ชาวมุสลิมก็แบ่งอาหารถวายพระสงฆ์ของศาสนาพุทธเช่นกัน

การจัดประชุมกันในวันที่ 5 เมษายน 2548 ณ วัดตะโหนด ที่ประชุมนำโดยท่านพระครู และผู้อาวุโสชาย จำนวน 5 คน ซึ่งเป็นผู้ที่คนในชุมชนให้การยอมรับ ผู้ชายวัยผู้ใหญ่ จำนวน 15 คน ซึ่งมีผู้นำเป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้นำที่ไม่เป็นทางการหรือแกนนำองค์กรป่าชุมชน กลุ่มเกษตรทำนา ผู้หญิงเข้าร่วมเป็นผู้หญิงวัยอาวุโส จำนวน 4 คน คือ ป้าจิด ป้าใจ ป้าเปี้ย และป้าณี รวมถึงผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ พี่วัน ซึ่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และพี่แมซึ่งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (ส.อบต.) เป็นผู้หญิงวัยสาว จำนวน 4 คน คือ พี่แดง พี่จอยและเพื่อน ๆ ซึ่งทุกคนมีความเคยชินกับการจัดงานส่วนรวมในชุมชน รวมถึงมีผู้แทน

จากหน่วยงานจากวัฒนธรรมอำเภอตะโหมด จำนวน 1 คน นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยทักษิณ จำนวน 3 คน นอกจากนี้ ยังมีตัวแทนจากกลุ่มองค์กรในชุมชนและหน่วยงานจากองค์การบริหารส่วนตำบลและสำนักงานเทศบาลเข้าร่วมด้วย

สำหรับป่าจิตและป่าใจ ซึ่งเป็นผู้หญิงวัยอาวุโสที่เคยทำกิจกรรมในการจัดงานสงกรานต์ย้อนวิถีชีวิตมาแล้วในปี 2545 ตลอดจนกิจกรรมอื่น ๆ ด้านวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน เช่น งานวันแม่แห่งชาติ การจัดวิ่งมินิมาร์ฟมาราธอน (ระยะทาง 15 กิโลเมตร) การฝังลูกนิมิต และงานอื่น ๆ โดยเน้นความรับผิดชอบเรื่องอาหาร และการต้อนรับแก่ผู้มาเยี่ยมชมวิถีชีวิตในชุมชนเป็นผู้ทำหน้าที่ประสานงานกับผู้หญิงคนอื่น ๆ ในชุมชนให้ร่วมรับผิดชอบงาน หากได้รับมอบหมายจากคณะทำงานของชุมชนหรือหมู่บ้าน โดยผู้หญิงทั้งสองคนได้มอบหมายงานหรือแบ่งความรับผิดชอบงานกับผู้ชายในชุมชนหรือผู้หญิงคนอื่น ๆ และการที่ผู้หญิงคนอื่น ๆ หรือผู้ชายยอมรับบทบาทของผู้หญิงทั้งสอง ก็เพราะเห็นว่าทั้งสองคนเป็นตัวแทนของผู้หญิงในชุมชน ตลอดจนมีความสนิทสนมและเป็นเครือญาติกับคนในชุมชนหลายครอบครัว รวมถึงสามีของผู้หญิงทั้งสองก็เป็นที่นับถือของคนในชุมชน ป่าจิตและป่าใจจึงสามารถทำงานและประสานกิจกรรมชุมชนได้อย่างรวดเร็ว และได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนเป็นอย่างดีทุกครั้ง

เมื่อทุกคนได้รับมอบหมายงานเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็เตรียมความพร้อมรับผิดชอบงานที่ได้รับอย่างเคร่งครัด ป่าจิตและป่าใจได้คัดเลือกและชักชวนผู้หญิงในแต่ละชุมชนมาเป็นนางรำ และร่วมกันสอนนางรำเรื่องท่าเต้น การแต่งกาย การซ้อมเพลง เป็นต้น โดยผู้แสดงทั้ง 2 ชุด ได้ฝึกซ้อมกันทุกวันที่บ้านของป่าจิต ซึ่งเป็นมีลานหน้าบ้านกว้าง ในช่วงเวลา 18.30 - 20.00 น. ตั้งแต่วันที่ 7-12 เมษายน ส่วนผู้ชายที่ได้รับมอบหมายการแสดงวิถีชีวิตนั้น ไม่จำเป็นต้องฝึกซ้อมเพราะผู้ชายส่วนใหญ่ถือว่ากิจกรรมทั้งการทำข้าว ไร่ การทำนา ปลูกข้าว การกรีดยางพารา การตีผึ้ง

เป็นต้น เป็นงานที่ตนเคยทำ จึงเพียงแต่เตรียมอุปกรณ์ไว้ให้พร้อมเท่านั้น

เมื่อถึงวันสงกรานต์ (13 เมษายน 2548) รายการบนเวทีใหญ่เริ่มต้นด้วยการเชิญผู้เข้าร่วมทุกคนที่เป็นแกนนำและนักแสดงในคืนนี้ร่วมกันแสดงตัวก่อน หลังจากนั้นเป็นการแสดงชุดแรก คือ การแสดงการค้าขายนอกชุมชนของคนสมัยก่อนที่ต้องเดินทางไปขายยังตลาดอำเภอบางแก้ว สิ่งของที่นำไปขายเป็นผลผลิตจากป่า เช่น น้ำมัน ขี้ผึ้ง น้ำมันยาง ขี้ไต้ รวมถึงวัวและควาย ซึ่งเป็นการแสดงของผู้ชายทุกวัยร่วมกับผู้หญิงด้วย โดยที่แต่งร่วมแสดงเป็นแม่ค้าร่วมกับผู้หญิงอีก 4 คน การแสดงชุดต่อมาเป็นการแสดงการทำข้าว ไร่ของผู้ชายวัยอาวุโสและวัยผู้ใหญ่ รวมทั้งการทำน้ำมันยาง การตีผึ้งในป่า การกรีดยางพารา การทำนาและการไถนาซึ่งมีผู้ชายแสดงบทบาทแทนผู้หญิงในการทำนาปลูกข้าว ทำให้ผู้ชมหัวเราะกันอย่างครึกครื้น และการแสดงชุดนี้มีผู้แสดงเป็นผู้ชายทั้งหมดแสดงเป็นผู้หญิงทำท่าทางเขินอาย และแสดงกิริยาแบบผู้หญิง เรียกเสียงหัวเราะได้เป็นอย่างมาก

หลังจากการแสดงชุดย้อนวิถีชีวิตจบลง การร่วมนางรำก็เริ่มขึ้นเมื่อเวลาประมาณ 21.00 น. มีนางรำ 2 ชุด คือ ชุดแรกอายุ 30 - 40 ปี และชุดที่ 2 อายุ 40 ปีขึ้นไป ชุดละ 15 คน โดยผู้หญิงวัยอาวุโส ทั้งป่าจิต ป่าใจ และผู้หญิงอีก 4 คน อยู่หน้าเวทีรับผิดชอบการขายพวงมาลัย รวมทั้งขายบัตรและจัดคิวเพลงร่วมกับผู้ชายวัยผู้ใหญ่ จำนวน 8 คน ซึ่งเป็นนักร้อง เหตุผลที่ให้ผู้หญิงวัยอาวุโสและผู้ชายวัยผู้ใหญ่รับผิดชอบการร่วมนางรำย้อนวิถีชีวิต เนื่องจาก ผู้หญิงและผู้ชายวัยนี้มีประสบการณ์เกี่ยวกับวิถีชีวิตของการร่วมนางรำสมัยก่อน รวมทั้งรู้จักคนในชุมชนเป็นอย่างดี จึงสามารถคัดเลือกและชักชวนนางรำได้ ตลอดจนได้เห็นรูปแบบหน้าเวทีหรือการร่วมนางรำสมัยก่อน รวมทั้งสามารถเป็นแกนนำหลักในการถ่ายทอดท่ารำ และท่าเต้นได้ ส่วนผู้ชายซึ่งมีความถนัดด้านการเล่นดนตรีและการร้องเพลง ดังนั้น ความถนัดและความสามารถของผู้หญิงอาวุโสและผู้ชาย

วัยผู้ใหญ่จึงประสานกันเพื่อให้การจัดงานสำเร็จลุล่วงได้นอกจากนี้ ผู้หญิงวัยอาวุโสเป็นผู้ที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับหน้าถือตา เนื่องจากได้ทำงานในชุมชนมาเป็นเวลายาวนาน ผู้หญิงวัยนี้จึงเป็นผู้จัดการงานและมอบหมายงานให้ผู้หญิงคนอื่นด้วย

เห็นได้ว่า ผู้หญิงวัยอาวุโสมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมงานในชุมชน เป็นผู้หญิงที่ชุมชนนับหน้าถือตาอยู่แล้ว เนื่องจากความเป็นผู้อาวุโส รวมถึงผู้หญิงที่มีเครือข่ายและบุคคลใกล้ชิดหรือสามีมีตำแหน่งที่สำคัญในชุมชน เช่น ป้าจิด เป็นบุตรสาวของครูที่สอนเด็กนักเรียนหลายรุ่นในชุมชน และมีสามีเป็นตำรวจซึ่งเป็นคนในชุมชน เครือญาติทั้งสองฝ่ายของป้าจิดจึงขยายกว้างครอบคลุมเกือบทั่วทั้งตำบล

ส่วนป้าใจมีสามีเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน มีพี่ชายเป็นบุคคลตัวอย่างในชุมชน รวมถึงมีน้องชายเป็นแกนนำในสถานาวัดตะโหมด ตำแหน่งทางสังคมของบุคคลรอบข้างของป้าจิดและป้าใจ จึงมีผลต่อการให้การยอมรับนับถือของคนในชุมชนต่อป้าทั้งสองด้วย เห็นได้จากการเป็นตัวแทนชักชวนนางรำวงซึ่งเป็นผู้หญิงในหมู่บ้านต่าง ๆ รวมทั้งหาผู้หญิงมารับผิดชอบทำขนมจากอย่างข้าวเกรียบ ถั่วลิสงคั่ว ทำขนมโค และขายน้ำชาด้วย ซึ่งผู้หญิงกลุ่มอาวุโสนี้สามารถมอบหมายงานที่ได้รับจากที่ประชุมต่อให้ผู้หญิงหรือเพื่อนบ้านคนอื่น ๆ ได้อย่างง่ายดาย เพราะโดยปกติเมื่อมีกิจกรรมอื่นที่ต้องการอาสาสมัคร ผู้หญิงกลุ่มนี้ก็สามารถชักชวนให้ผู้หญิงในชุมชนเข้าร่วมอยู่แล้ว เช่น งานกิจกรรมของอำเภอ หรือหน่วยงานใดขอให้เข้าร่วม ก็ไม่ขัดข้อง ถ้าไม่ติดธุระสำคัญ แต่สำหรับการประชุมในวัดตะโหมดนั้น ผู้หญิงโดยทั่วไปส่วนใหญ่ไม่ได้เข้าร่วมประชุมวางแผนและตัดสินใจในวัดตะโหมด เพราะบางคนจำเป็นต้องรับภาระภายในบ้าน จึงไม่ได้ไปร่วมประชุมในวัด หรือหากเข้าร่วมประชุมก็มักนั่งฟังเพียงอย่างเดียว แต่ป้าจิดและป้าใจมีโอกาสเข้าร่วมเป็นประจำ ซึ่งคนในชุมชนถือว่าทั้งสองคนเป็นตัวแทนของผู้หญิงในชุมชนโดยปริยาย

กล่าวได้ว่า งานประเพณีสงกรานต์เป็นกิจกรรมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและดึงดูดให้คนในชุมชน ทั้งผู้หญิงและผู้ชายเห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มในชุมชนและเข้าร่วมทุกปี รวมถึงเป็นกิจกรรมที่สะท้อนให้เห็นการดำเนินวิถีชีวิตในอดีตที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันของชาวตะโหมด มีการจัดระบบการทำงานร่วมกัน โดยมีการแบ่งงานกันทำระหว่างผู้หญิง และผู้ชายในชุมชน

ดังนั้น กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม ในเหตุการณ์จัดงานสงกรานต์ย้อนยุควิถีชีวิต มีผู้หญิงทั้ง 4 คนเข้าร่วมกิจกรรม แต่ป้าจิดและป้าใจถือเป็นผู้หญิงคนสำคัญในชุมชนที่เป็นตัวแทนผู้หญิงคนอื่น รวมทั้งเป็นแกนนำหลักเมื่อมีการจัดประชุม ร่วมตัดสินใจร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ในการจัดกิจกรรมสิ่งแวดล้อมทางสังคม โดยในเหตุการณ์งานสงกรานต์ย้อนยุควิถีชีวิตนั้น ผู้หญิงทั้งสองมีส่วนร่วมในกระบวนการดังนี้

1) การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ เมื่อมีการประชุมในวันที่ 5 เมษายน 2548 ผู้หญิงวัยอาวุโสทั้งสองคงได้ร่วมเสนอความคิดเห็น และเสนอแนะกิจกรรมทั้งการรำวงย้อนยุควิถีชีวิต การขายของหรือขนมหน้าเวทีรำวง ตลอดจนเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องการรำวงย้อนยุคทั้งหมด

2) การมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผน เมื่อมีการจัดกิจกรรมย้อนยุค ได้ร่วมกันเสนอบุคคลผู้รับผิดชอบ ด้านเวที พิธีกร การขายของ การแสดงบนเวที การรำวง เพื่อให้งานบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้กำหนดไว้

3) การมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินการ ผู้หญิงกลุ่มเป้าหมายทั้งสองคนได้ร่วมกันคัดเลือกและชักชวนนางรำวง ซึ่งเป็นผู้หญิงในหมู่บ้านในชุมชนตะโหมด จำนวน 30 คน เพื่อร่วมกันเป็นนางรำวง มีการฝึกซ้อมเต้น รำวง และร้องเพลง รวมถึงจัดหาผู้หญิงและชักชวนให้มาขายของในงานและจัดตกแต่งเวทีด้วย

4) การมีส่วนร่วมในกระบวนการรับประโยชน์ ผู้หญิงกลุ่มเป้าหมายทั้งสองคนมีความภาคภูมิใจในการทำงานให้กับชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเสร็จงานแล้ว ผู้คนในชุมชนยังคงแสดงความประทับใจในงานของคุณ และมีความต้องการจัดงานดังกล่าวทุกปี

5) การมีส่วนร่วมในกระบวนการประเมินผลจากการทำกิจกรรม โดยนำผลงานการจัดกิจกรรมครั้งก่อนมาพูดคุยกันถึงความสำเร็จและความพึงพอใจของคนในชุมชนผ่านแกนนำหรือตัวแทนที่เข้าร่วมประชุม ซึ่งการประเมินผลมิได้ทำเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ตัดสินใจจากความประทับใจและความพอใจของผู้ร่วมงาน

สรุปได้ว่า กระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งเน้นกิจกรรมการจัดงานย้อนวิถีชีวิตนั้น ผู้หญิงวัยอาวุโสมีบทบาทเด่นชัดในกระบวนการมีส่วนร่วม เพราะผู้หญิงเหล่านี้ ถือเป็นตัวแทนหรือผู้นำของผู้หญิงส่วนใหญ่ในชุมชนอาศัยประสบการณ์การทำงานพัฒนา ร่วมกับแกนนำชายทั้งวัยอาวุโส วัยผู้ใหญ่ และผู้หญิงวัยเดียวกันมาอย่างยาวนานในกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น วันขึ้นปีใหม่ การเข้าพรรษา งานวันสงกรานต์ เป็นต้น ซึ่งเป็นกิจกรรมที่จัดตามประเพณีเป็นส่วนใหญ่ ผู้หญิงวัยอาวุโสจึงได้รับการยอมรับนับหน้าถือตาจากคนในชุมชนทุกรุ่น ตลอดจนคนในชุมชนให้ความร่วมมือด้วยดี หากผู้หญิงกลุ่มนี้ขอให้ร่วมกิจกรรมหรือมอบหมายงานให้รับผิดชอบ ผู้หญิงวัยอาวุโสจึงถือเป็นพลังขับเคลื่อนกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่สำคัญของชุมชนตะโหนด

ผู้หญิงวัยอาวุโสได้ใช้ความรู้เดิมของผู้หญิงที่มีมาแต่อดีต ซึ่งผู้หญิงวัยนี้ได้สั่งสมประสบการณ์ในการร่วมกิจกรรม การร่วมงานในโครงการหรือการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ที่เน้นทักษะด้านการทำอาหารและทำขนม ซึ่งเป็นทักษะที่ผู้หญิงมีอยู่แล้วในครัวเรือน ซึ่งผู้หญิงวัยนี้ก็นำบทบาทและทักษะเหล่านี้มาใช้ในการร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ทำให้มีการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจนระหว่างผู้หญิงและผู้ชายในชุมชนตะโหนด รวมถึงผู้หญิงวัยอาวุโสส่วนใหญ่มี

บุคคลใกล้ชิดหรือเครือญาติมากมาย ทำให้มีการสร้างการยอมรับในการร่วมกิจกรรมจากการมอบหมายงานหรือความรับผิดชอบงานส่วนรวมให้ผู้หญิงหรือคนอื่นในชุมชน

3. ปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อและ/หรือเป็นอุปสรรคในกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน

จากผลการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนตะโหนดในการจัดการสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพนั้น เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกิจกรรมการจัดทำป่าของชุมชน พบว่าผู้หญิงมีการแบ่งงานกันอย่างชัดเจนในการสำรวจป่า เป็นผู้หญิงวัยสาว ผู้ชายวัยผู้ใหญ่และวัยหนุ่มของชุมชน หากมีบุคคลภายนอกเข้ามาดูงานหรือทัศนศึกษา ผู้หญิงวัยอาวุโสเป็นผู้ทำหน้าที่จัดหาอาหาร และให้การต้อนรับ ส่วนการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมนั้น ผู้หญิงวัยอาวุโสมีกระบวนการมีส่วนร่วมชัดเจนกว่าผู้หญิงวัยอื่น ซึ่งมีปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อในกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดังนี้

1. เงื่อนไขชีวิตของผู้หญิง ได้แก่ ช่วงวัยและสถานภาพสมรสของผู้หญิง ตลอดจนการมีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับที่เลี้ยงครอบครัวได้อย่างไม่ลำบาก

1) ช่วงวัยของผู้หญิงโดยผู้หญิงสองช่วงวัยคือวัยอาวุโสและวัยสาว มีกระบวนการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจน กล่าวคือ ผู้หญิงวัยสาวมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ทั้งในการเดินป่า การสำรวจแนวป่าและการทำเส้นทางธรรมชาติ เพราะมีสภาพร่างกายที่แข็งแรง จึงสามารถร่วมเดินป่า และทำงานกับแกนนำผู้ชายซึ่งเป็นคณะกรรมการป่าของชุมชนได้อย่างคล่องแคล่ว ไม่เป็นภาระแก่ผู้ชายเหล่านั้น

2) สถานภาพสมรสของผู้หญิง ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนซึ่งเป็นผู้หญิงวัยสาวทั้งสองคนใน

ชุมชน คือ พี่แดงมีสถานภาพเป็นหญิงโสด ส่วนพี่จอยมีสถานภาพเป็นหญิงที่หย่าร้าง ดังนั้น ภาวะความรับผิดชอบภายในครอบครัว จึงค่อนข้างน้อยกว่าผู้หญิงที่มีครอบครัวแล้ว และมีบุตรเล็ก เช่น กุ้ง และพี่ขวัญ ผู้หญิงที่มีสถานภาพข้างต้น จึงมีเวลาร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในชุมชนอีกหลายอย่าง เช่น การจัดทำธนาคารน้ำ การเข้าค่ายพุทธบุตร การพัฒนาน้ำตกหม่อมจ้อย การจัดค่ายเด็กและเยาวชนรักสิ่งแวดล้อม รวมถึงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

2. การส่งเสริมประสบการณ์การทำงานในชุมชนของผู้หญิง ซึ่งเป็นปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อให้ผู้หญิงสองวัยเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนในบทบาทที่แตกต่างกัน ดังเช่นการส่งเสริมประสบการณ์ของผู้หญิงวัยสาว ซึ่งมีความรู้จากระบบการศึกษาสมัยใหม่ ตลอดจนเป็นผู้มีทักษะด้านการใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ เช่น การถ่ายภาพ การบันทึกเทป การพูดคุยในที่สาธารณะ เป็นต้น รวมถึงประสบการณ์จากการศึกษาดูงานทั้งในและนอกชุมชน การแสวงหาความรู้ในชีวิตประจำวัน เช่น การเปิดอินเทอร์เน็ต การอ่านข่าวสารจากหนังสือพิมพ์ การท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ตลอดจน การร่วมอบรมและทำงานในโครงการด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการพัฒนาตนเองตลอดเวลา ผู้หญิงวัยสาวจึงเป็นพลังสำคัญในการนำความรู้ของตนเองมาใช้ประกอบกับความรู้ของแกนนำผู้ชาย ช่วยกันดำเนินการ จัดทำป่าของชุมชนในเรื่องจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การทำฐานการเรียนรู้ การสำรวจแนวเขตป่า การวัดเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การทำป้ายบอกทาง เป็นต้น รวมถึงการถ่ายภาพในงานการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม และผู้จัดการตกแต่งเวที เป็นต้น ตลอดจนมีประสบการณ์การทำงานร่วมกับกลุ่มองค์กรด้านสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

1) กลุ่มและองค์กรภายในชุมชน คือ สภากลานวัดตะโหนด คณะกรรมการป่าชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง

2) หน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อม คือ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวิทยาศาสตร์ชุมชนที่ 15 ที่สนับสนุนให้

ชุมชนมีการจัดทำป่าชุมชน กิจกรรมการจัดค่ายเยาวชนและการจัดอบรมด้านสิ่งแวดล้อม หรือกิจกรรมอื่นที่ทางศูนย์ฯ ได้ร่วมกับคนในชุมชน เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานภาครัฐและภาคประชาชนที่อยู่อาศัยในเขตพื้นที่อนุรักษ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพี่จอยซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของศูนย์ฯ และเป็นผู้หญิงในชุมชนตะโหนด

3) การเรียนรู้ผ่านหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ ที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์ ทำกิจกรรม โครงการ รวมทั้งงานวิจัยของนักศึกษาที่เกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนทั้งด้านดิน น้ำ และป่าไม้ เช่น ศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชนเขตที่ 9 จังหวัดยะลา ได้ศึกษาเรื่อง “การเสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาคมตำบลตะโหนดเพื่อกำหนดมาตรฐานการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ทำโครงการนำร่องเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา รวมทั้งนักศึกษามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ จำนวน 6 คน ได้เข้ามาทำวิจัย เพื่อเป็นวิทยานิพนธ์เชิงปฏิบัติการในชุมชน ตลอดจนการมาศึกษาดูงานของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ จากทั่วทุกภาคของประเทศไทย และสื่อมวลชน ทั้งวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร เป็นต้น

การส่งเสริมประสบการณ์การทำงานร่วมกับกลุ่มองค์กรและหน่วยงานดังกล่าวข้างต้น ส่งผลให้ผู้หญิงวัยสาว มีการพัฒนาตนเอง เกิดกระบวนการเรียนรู้ มีความภาคภูมิใจ กำลังใจ และได้พัฒนาความรู้ใหม่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศของป่า และการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและเทคนิคในการระดมความคิด เช่น การใช้แผนที่ทางความคิด (Mind mapping) ผู้หญิงจึงมีความกระตือรือร้นและใช้ความรู้เหล่านั้น ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ โดยมีบทบาทในการทำงาน

ผลงานทักษะความรู้ของตนเข้ากับความรู้ของแกนนำ
ผู้ชายซึ่งมีความรู้ความสามารถเรื่องป่าเป็นทุนเดิม แต่
ยังขาดความรู้เรื่องการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ
ผู้หญิงวัยสาวจึงมีส่วนร่วมในการนำความรู้มาพัฒนา และ
จัดทำป่าของชุมชนจนสำเร็จจุล่งในเวลาต่อมา

ส่วนการส่งเสริมประสบการณ์การทำงานของผู้หญิง
วัยอาวุโส นั้น เคยทำงานร่วมกับหน่วยงานภายนอกที่
เข้ามาส่งเสริมกิจกรรมที่เน้นบทบาทความรับผิดชอบ
ของผู้หญิงที่ทำเป็นประจำในบ้าน เช่น การฝึกอาชีพ
การตัดเย็บเสื้อผ้า การทำอาหาร การทำขนม การ
ประดิษฐ์ดอกไม้ การร่วมกิจกรรมลูกเสือชาวบ้าน การ
เป็นสมาชิก อสม. เป็นต้น ซึ่งงานส่วนใหญ่เป็นงานที่
ผู้หญิงรับผิดชอบและทำภายในครัวเรือนอยู่แล้ว
ผู้หญิงวัยอาวุโสจึงใช้ประสบการณ์ด้านนี้ทำกิจกรรม
การจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยและ
เงื่อนไขที่เอื้อให้ผู้หญิงวัยอาวุโสมีความสามารถ และมี
บทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ชัดเจน เพราะ
ผู้หญิงวัยนี้ได้ผ่านการทำงานในกิจกรรมการพัฒนาใน
ชุมชนมาโดยตลอด ตั้งแต่การพัฒนาชุมชนระดม
ในช่วงแรกจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงแรก
ผู้หญิงวัยอาวุโสเคยร่วมจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร
ลูกเสือชาวบ้าน อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) เป็นต้น
ดังนั้น ผู้หญิงวัยนี้จึงเน้นการใช้ทักษะเดิมเรื่องการทำ
อาหาร การต้อนรับและจัดเลี้ยง เข้ามาใช้ในการจัด
การจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคม โดยผู้หญิงวัยอาวุโสเป็นผู้ที่
มีความรับผิดชอบในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนอย่าง
ต่อเนื่อง และได้ผ่านการทำงานด้านการสืบทอดประเพณี
ของชุมชนเป็นระยะเวลายาวนาน ตั้งแต่ช่วงวัยเด็กที่
คอยติดตามบิดามารดาเข้าวัด ทำบุญ จนถึงวัยเรียนก็
เรียนในวัดระดม จนโตเป็นสาวและแต่งงาน แล้วก็
ร่วมทำกิจกรรมกับชุมชนทั้งงานประเพณี งานเทศกาล
ตลอดจนกิจกรรมการพัฒนาอื่น ๆ ตลอดมา

นอกจากนี้ ผู้หญิงวัยอาวุโสเคยเป็นผู้นำกลุ่มหรือ
รุ่น เช่น ผู้นำในกลุ่มหนุ่มสาว ประธานกลุ่มแม่บ้าน
ประธานลูกเสือชาวบ้าน เป็นต้น ผู้หญิงช่วงวัยนี้จึง

ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน และชุมชนให้ความ
เกรงใจ ตัวอย่างเช่น การจัดกิจกรรมสงกรานต์ย้อน
วิถีชีวิตของชุมชน ผู้หญิงช่วงวัยนี้ได้เข้าร่วมประชุม
ปรึกษาหารือกับแกนนำหรือผู้นำชายในชุมชน เพื่อหา
รูปแบบการจัดงาน กำหนดผู้รับผิดชอบและแบ่งงาน
กันทำ โดยผู้หญิงช่วงวัยนี้ได้ทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย
และหาผู้หญิงอื่นในชุมชนเข้ามาร่วมดำเนินการด้วย
ความเต็มใจ และมอบหมายงานให้ เช่น การรับหน้าที่
เป็นแม่ครัว การจัดหาอาหาร การจัดแสดงบนเวที
เป็นต้น ความรับผิดชอบของผู้หญิงช่วงวัยนี้ และการ
แบ่งงานกันทำระหว่างหญิงชาย จึงทำให้มีการสืบทอด
กิจกรรมชุมชนได้อย่างต่อเนื่องและราบรื่น

การส่งเสริมประสบการณ์การทำงานของผู้หญิงใน
ชุมชน สอดคล้องกับผลการศึกษาโครงการส่งเสริม
เครือข่ายผู้หญิงในกิจกรรมประมง (2540, 24-25)
ศึกษา ผู้หญิงในชุมชนประมงพื้นบ้านภาคใต้จากหมู่บ้าน
3 แห่งในจังหวัดตรัง สุราษฎร์ธานีและปัตตานี นำ
เสนอขอบเขตของความรู้และความเข้าใจเบื้องต้น
เกี่ยวกับบทบาทผู้หญิงในชุมชนประมงพื้นบ้านภาคใต้
บทบาทที่สำคัญของผู้หญิง คือ การดูแลเอาใจใส่ความ
เป็นอยู่ของสมาชิกในครัวเรือนก่อนที่จะออกไปร่วม
กิจกรรมชุมชน และบทบาทสำคัญในองค์กรชุมชนคือ
1) การเป็นผู้นำในการผลักดันให้เกิดกิจกรรมการอนุรักษ์
และพัฒนาหมู่บ้าน 2) การเป็นแกนนำในการวางแผน
เตรียมการ และดำเนินกิจกรรมใด ๆ ขององค์กร 3)
การเป็นผู้มีส่วนร่วมในการใช้แรงงานและการบริการ
อาหารและเครื่องดื่ม และ 4) การเป็นผู้สนับสนุนใน
ครัวเรือน เมื่อติดภารกิจ เช่น ต้องดูแลบ้าน หรือมี
ลูกอ่อน จึงผลักดันให้พ่อบ้านเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์
ปัจจัยที่เอื้อต่อการมีบทบาทสำคัญของผู้หญิง คือ การ
ส่งเสริมประสบการณ์จากการเข้าร่วมกิจกรรมในสังคม
และการได้รับการสนับสนุนจากผู้ชายในครอบครัวด้วย
ในทำนองเดียวกับผลการศึกษาของเยาวนิจ
(2546, 29) พบว่า กิจกรรมการพัฒนาของผู้หญิงใน
ชุมชน ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่ม อสม. และกลุ่ม

สตรีอาสาพัฒนาชุมชนประจำหมู่บ้าน เป็นต้น เนื้อหาของกิจกรรมส่วนใหญ่เน้นที่หน้าที่ของผู้หญิงในการดูแลความเป็นอยู่ของบ้านและงานเสริมรายได้ให้แก่ครอบครัว รวมถึงความสวยความงาม และงานในปี 2547 ก็พบว่าการพัฒนาชุมชนของผู้หญิงอยู่ในกรอบของวัฒนธรรมที่ว่าด้วยงานบ้านและความเป็นผู้หญิง การทำหน้าที่ของผู้หญิง โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นการตอบสนองต่อข้อเรียกร้องต้องการของเจ้าหน้าที่ หน่วยงานรัฐมากกว่า เป็นประโยชน์ต่อผู้หญิงเอง ทั้งนี้ศรีสว่าง (2543 อ้างถึงในเขวานิจ, 2547, 363-364) มีข้อสังเกตว่า โครงการแต่ละโครงการงานการพัฒนาสตรี จำแนกได้ 3 ประเภทหลัก ได้แก่ การส่งเสริมทักษะการหารายได้เสริม การทำหน้าที่แม่บ้านให้สมบูรณ์และอนามัยแม่และเด็ก ซึ่งบางครั้งโครงการดังกล่าวกำหนดหัวข้อและกิจกรรมอย่างตายตัว โดยไม่ได้คำนึงถึงเงื่อนไขของท้องถิ่น

3. ความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือการมีบุคคลใกล้ชิดเป็นผู้นำในชุมชน เป็นอีกปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมของผู้หญิงทั้งสองวัย กล่าวคือ ผู้หญิงวัยสาว ทั้งพี่แดงและพี่จอย ซึ่งมีเครือญาติ ซึ่งเป็นผู้ชายที่เป็นคณะทำงานในกระบวนการจัดทำประชุมชน เมื่อพี่แดงและพี่จอยได้ร่วมกิจกรรมการเดินทางป่ากับน้ำ ลุง ซึ่งเป็นเครือญาติกัน ในการสำรวจป่า ศึกษาเส้นทางธรรมชาติ และการทำงานด้วยกันหลายครั้ง ทำให้งานจัดทำป่าชุมชนสำเร็จไปด้วยดี ไม่มีคำครหานินทาเชิงขู่สาว

ส่วนผู้หญิงวัยอาวุโส ดังเช่นป่าใจ ซึ่งเป็นภรรยาของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน รับหน้าที่เป็นแม่ครัวใหญ่ในงานวัดหรืองานในชุมชน มีพี่ชายคนโตเป็นแกนนำนักพัฒนาชุมชนตั้งแต่ปี 2517 และได้รับรางวัลคนไทยตัวอย่าง มีน้องชายเป็นแกนนำในการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนในวัดตะโหมด และป่าจิตซึ่งมีสามีเป็นตำรวจ และเป็นคนในชุมชนเอง ที่มีเครือญาติมากมายหลายตระกูล รวมถึงบิดาของป่าจิตเคยเป็นครูในชุมชน ซึ่งคนในชุมชนให้การยอมรับนับถือเป็นอย่างดี ดังนั้น ป่าจิตจึง

มีเครือญาติในชุมชนหลายสาย และป่าจิตเป็นผู้หญิงในชุมชนรุ่นแรก ๆ ที่เข้าร่วมงานกับชุมชนมาโดยตลอด ทั้งงานในวัด โรงเรียนหรืออื่น ๆ หากมีการจัดตั้งคณะทำงานใด มักได้รับการคัดเลือกให้เป็นประธานกลุ่มหรือแกนนำหลัก ตัวอย่างเช่น การมีส่วนร่วมในการจัดงานสงกรานต์ย้อนวิถีชีวิต เมื่อวันที่ 13 เมษายน 2548 ที่ได้รับมอบหมายเรื่องการจัดหาคณะนางรำวง 2 คณะ ทั้งป่าจิตและป่าใจ จึงเป็นผู้ประสานกับผู้หญิงในชุมชนตะโหมด ทั้งหมดที่ 3, 4, 9, 11 และ 12 เพื่อหาผู้หญิงเข้าร่วมกิจกรรมตามความสมัครใจ ซึ่งผู้หญิงที่เข้าร่วมเป็นนางรำวงก็สมัครใจมาทำกิจกรรมนี้ ดังนั้น ป่าจิตและป่าใจซึ่งเป็นผู้หญิงวัยอาวุโสที่มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่เด่นชัด เพราะมีเครือญาติในชุมชนมาก คนในชุมชนให้การยอมรับนับถือ

ประเด็นนี้สอดคล้องกับทัศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2545 อ้างถึงใน เขวานิจ, 2547, 36) ซึ่งได้เสนอว่า ในประวัติศาสตร์ผู้หญิงมีทักษะในการจัดการเชิงสังคมอันได้แก่ การสร้างเครือข่าย การติดต่อสื่อสารเป็นการภายใน การเจรจาต่อรอง จึงมีการยอมรับนับถือกันในกลุ่มชุมชน เช่นเดียวกับงานของ เขวานิจ (2547, 371-372) ซึ่งศึกษาผู้หญิงภาคใต้ในกระแสการพัฒนาชุมชนกรณีศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดสงขลาและพัทลุง พบว่าผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการทำกิจกรรมการพัฒนาชุมชน เพราะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับผู้นำที่เป็นทางการของชุมชน และรายงานการวิจัยเรื่องปัญหาและอุปสรรคของผู้นำท้องถิ่นสตรีของอภิชาติ และเทพี (2527, 7-8) ซึ่งใช้วิธีการวิจัยแบบการจัดกลุ่มสนทนา โดยคัดเลือกกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านสตรี สนทนากลุ่มละ 7-8 คน รวม 4 กลุ่ม จาก 41 จังหวัด พบว่า ในการเป็นผู้นำพัฒนาชุมชนของผู้หญิงนั้น ผู้หญิงโดยส่วนใหญ่ เป็นบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับบุคคลที่ดำรงตำแหน่งสำคัญในชุมชนมาก่อน และสนใจทำงานเพื่อพัฒนาชุมชน

4. การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ เป็นปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อให้กับกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน เพราะการจัดกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมในทุกครั้งที่มีการประชุมปรึกษาหารือกัน ที่ประชุมได้มีการแบ่งงานกันที่เน้นเพศและวัยเป็นสิ่งสำคัญ ตัวอย่างเช่น การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศหญิงและชายในกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ที่ผู้หญิงวัยอาวุโสรับผิดชอบหลักในการทำอาหาร เมื่อมีการเข้ามาศึกษาดูงานของผู้มาเยือน ส่วนผู้ชายและผู้หญิงวัยสาวนั้น ได้ร่วมกันเดินสำรวจป่า ทำเส้นทางศึกษาสมุนไพร ซึ่งผู้ชายรับผิดชอบงานที่ออกแรงกายเป็นส่วนใหญ่ โดยสังคมได้สร้างความเชื่อว่า ผู้ชายเป็นเพศที่มีจิตใจมั่นคง มีอารมณ์ที่หนักแน่น และมีสรีระที่แข็งแรง โดยอุดมการณ์ของสังคมนี้ได้นำไปสู่การจัดระบบการแบ่งงานของผู้หญิงและผู้ชาย โดยมีกฎเกณฑ์ กติกา การกำหนดคุณค่าและความเชื่อต่าง ๆ รองรับอุดมการณ์ดังกล่าว เช่น การกำหนดว่าหน้าที่หลักของผู้หญิงในครอบครัว คือ การรับผิดชอบงานบ้านและเลี้ยงดูลูก ส่วนการทำหน้าที่อื่น ๆ นอกบ้านควรเป็นงานรอง ส่วนผู้ชายมี หน้าที่หลักในการรับผิดชอบงานอื่น ๆ ที่ไม่ใช่งานบ้านและเลี้ยงดูลูก ผู้ชายควรเป็นผู้ออกไปปฏิบัติภารกิจนอกบ้าน การกำหนดพื้นที่ของผู้หญิงให้ติดกับภาระหลักในการดูแลบ้านและเลี้ยงดูลูก และให้ผู้ชายได้ครอบครองพื้นที่ที่อยู่ภายนอกบ้าน อันเป็นพื้นที่สาธารณะ เท่ากับเป็นการเปิดพื้นที่ให้ผู้ชายได้รับโอกาสต่าง ๆ ในชีวิตมากกว่าผู้หญิง เช่น โอกาสในการได้มีประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ นอกบ้าน โอกาสในการได้รับข่าวสารข้อมูล โอกาสในการทำงาน รวมทั้งโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีวิต (นภภรณ์, 2547, 61-62 และปราณี, 2549, 12) เพื่อให้เศรษฐกิจในครัวเรือนดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง จึงมีการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ ตามบทบาททางชีวภาพและสังคมของผู้ชายและผู้หญิง

นอกจากนั้น หน้าที่ดูแลความเป็นอยู่ของครอบครัวนี้ ยังได้ขยายขอบเขตสู่งานของชุมชน ทั้งในกรณีของการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคม ดังเช่นการทำหน้าที่ของป่าจิตและป่าใจในชุมชนที่ทำหน้าที่โดยใช้บทบาทเดิมและทักษะการทำอาหาร การปิดกวาดเช็ดถูของผู้หญิงเข้ามาจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับงานของ เยาวนิจ (2546, 28) ซึ่งศึกษาผู้หญิงชาวบ้านในหมู่บ้านแห่งหนึ่งริมทะเลสาบสงขลา ในช่วงปี 2540-2541 ในวิถีชุมชนที่เปลี่ยนแปลงพบว่า งานบ้านมีส่วนสำคัญทั้งต่อครอบครัวและชุมชนอย่างมาก โดยแยกเป็นลำดับ คือ งานบ้านทำให้วิถีชีวิตประจำวันของสมาชิกครอบครัวดำเนินไปตามปกติ ตลอดจนทักษะบางอย่าง เช่น การทำขนม และการทำอาหาร ช่วยเป็นแหล่งรายได้เสริมมาจุนเจือครอบครัว รวมถึงงานเป็นกลไกช่วยดำรงรักษาสายใยความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน แม้แต่นอกอาณาเขตของบ้าน (Outside domestic sphere) งานบ้านก็ยังมีความสำคัญ กล่าวคือ เมื่อมีการเลี้ยงต้อนรับตัวแทนหรือหน่วยงานในชุมชน ผู้หญิงก็ทำหน้าที่ในการเลี้ยงต้อนรับ การจัดทำอาหาร และการปิดกวาดเช็ดถู ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวเป็นการสะท้อนให้เห็นคุณค่าของงานบ้านที่ผู้หญิงทำ

ทำนองเดียวกับแนวคิดสตรีนิยมมาร์กซิสต์ของตะวันตกในช่วงทศวรรษ 1960-1970 ที่ให้ความสนใจวิเคราะห์เกี่ยวกับกิจกรรมส่วนที่ผู้หญิงทำเป็นหลัก ซึ่งงานบ้านเป็นเรื่องที่สตรีนิยมสายนี้ให้ความสนใจและงานเหล่านี้ควรได้รับเงินค่าจ้าง Margaret Benston นักสตรีนิยมสายนี้กล่าวว่า งานบ้าน เป็นงานที่หนักและยากลำบากไม่น้อยกว่างานอาชีพอื่น ๆ และเสนอว่าต้องทำงานบ้านให้เป็นเรื่องทางสังคม เป็นเรื่องที่ชุมชนทำร่วมกัน เช่น การจัดให้มีการทำอาหารและรับประทานอาหารร่วมกันในชุมชน แม้การจัดการเช่นนี้ ผู้หญิงก็คงทำหน้าที่ทำอาหารเช่นเดิม แต่สิ่งที่จะเกิดขึ้นคือ สังคมตระหนักมากขึ้นว่างานทำอาหาร หรืองานบ้านอื่น ๆ มีความจำเป็นทางสังคมอย่างไร และทำให้เกิด

การรับรู้ทางสังคมมากขึ้นว่างานบ้านนั้นเป็นงานที่ยากลำบากเพียงใด สังคมได้ให้ความเคารพต่อผู้หญิงในฐานะที่ทำงานที่ยาก เช่นเดียวกับ Dolla Costa และ S. James ที่เสนอว่างานบ้านไม่ใช่งานที่ไม่มีคุณค่า แต่งานบ้านเป็นงานที่สร้างผลผลิต โดยผู้หญิงไม่จำเป็นต้องอยู่ในกำลังแรงงาน เพราะงานที่ผู้หญิงทำมีความจำเป็นกับทุกคนภายในบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการจัดหาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ความสะอาดกสบายภายในบ้าน นักสตรีนิยมสายนี้จึงให้ความสำคัญต่องานบ้านของผู้หญิงเป็นสำคัญ (วารุณี, 2545, 73-88) แต่ขณะเดียวกันงานบ้านของผู้หญิงได้ถูกละเลยในทัศนะของนักเศรษฐศาสตร์แบบนีโอคลาสสิก ซึ่งไม่ได้ให้คุณค่ากับงานที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้หรืองานบ้านของผู้หญิง แต่เน้นถึงบทบาทความแตกต่างของพื้นที่การทำงานของผู้หญิงและผู้ชาย โดยกำหนดและให้คุณค่างานที่ผู้ชายและผู้หญิงทำแตกต่างกัน ผู้หญิงรับผิดชอบและจัดการงานภายในบ้าน ส่วนผู้ชายรับผิดชอบงานการผลิตหรืองานภายนอกบ้านเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ กล่าวคือการทำงานนอกบ้าน ซึ่งเป็นงานของผู้ชายนั้น สามารถแปรเป็นตัวเงินได้ ขณะที่งานของผู้หญิงเน้นบทบาทและทักษะดั้งเดิม มีพื้นที่การทำงานภายในบ้าน จึงไม่ถูกตีค่าเป็นตัวเงิน (Whitehead & Kabeer, 1994 อ้างถึงใน เขาวนิจ, 2546, 25)

ดังนั้น ผู้หญิงในชุมชนตะโหมดจึงทำงานโดยเน้นบทบาทของผู้หญิง ดังเช่นที่เบญจวรรณ (2539, 52) ได้ระบุในเอกสารเรื่องผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมว่า ผู้หญิงมีบทบาท 3 ประการ คือ 1) หน้าที่ในการผลิต โดยผลิตอาหาร และสิ่งของ เพื่อบริการสมาชิกในครัวเรือน ในรูปผลผลิตเพื่อการยังชีพหรืออุปโภคได้ 2) หน้าที่ในครัวเรือน คือ การเป็นภรรยาที่มีหน้าที่ในการตัดสินใจเลือกวัตถุดิบ เพื่อประกอบอาหาร การจัดระเบียบบ้านเรือน การเลือกใช้ผลิตภัณฑ์ การถ่ายทอดความรู้และอบรมสั่งสอนสมาชิกในครัวเรือน รวมถึงบทบาทหน้าที่ของแม่ ผู้เป็นต้นแบบให้เด็กตั้งแต่เยาว์วัย

และ 3) หน้าที่ในการสนับสนุนกิจกรรมชุมชน แยกบทบาทเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกการเป็นผู้นำชุมชน และส่วนที่สองการเป็นผู้ร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชน ผู้หญิงมีโอกาสเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ เลขานุการ และสมาชิกกลุ่ม

5. การสร้างการยอมรับของคนในครอบครัวและชุมชน เป็นปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้อต่อกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด ต้องมีการสร้างการยอมรับจากสมาชิกในครอบครัวก่อน ทั้งจากการทำงานภายในบ้านให้สำเร็จลุล่วง ก่อนออกมาร่วมการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน เพราะผู้หญิงทุกวัยต้องมีการรับผิดชอบงานบ้านเป็นหลัก ซึ่งเงื่อนไขนี้มีผลกับผู้หญิงผู้ให้ข้อมูล เช่น กรณีของพี่วัน หมู่ที่ 9 ซึ่งเป็นผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ในช่วงแรกของการทำกิจกรรมภายในชุมชน สามมีไม่ยอมให้ร่วมกิจกรรม เพราะอยากให้ช่วยเหลืองานภายในบ้านและกรีดยางพารา แต่ด้วยความชอบการทำงานในชุมชน พี่วันก็ร่วมกิจกรรมการพัฒนาชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง โดยจัดการงานภายในบ้านให้เรียบร้อยก่อนไปร่วมกิจกรรมชุมชน จนสามมีก็ไม่ขัดข้องในเวลาต่อมา หรือกรณีของพี่พน หมู่ที่ 11 ที่สามมีใจทำกิจกรรมชุมชน โดยสามมีได้ขัดใจ แต่เพื่อนบ้านกล่าวหาว่าการออกไปทำกิจกรรมในชุมชน เพื่อจะหาสามมีใหม่ ไม่มีประโยชน์อะไรเป็นการเที่ยวสนุก แต่พี่พนก็ไม่สนใจร่วมงานพัฒนาชุมชน และกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ที่เข้ามาส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง จนนานวันเข้าก็สามารถพิสูจน์ตนเองให้เพื่อนบ้านเห็นว่าตนเข้ามาทำงานเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า ผู้หญิงกลุ่มพัฒนาชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด ก็ต้องทำงานทั้งในบ้านและนอกบ้าน รับผิดชอบการหาเลี้ยงครอบครัว ด้วย ควบคู่ไปกับการทำงานดูแลความเป็นอยู่ของสมาชิกในครัวเรือน โดยที่ไม่ได้บ่งพร้องต่อหน้าที่การดูแลครอบครัว ดังกรณีของป่าใจและพี่แดง ที่ทำงานในครัวเรือน และกรีดยางพาราร่วมด้วย หากเข้าร่วม

กระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อม ป้าใจอาจมอบหมายงานในบ้านให้บุตรสาวทำแทน ส่วนพี่แดงมอบหมายงานบ้านให้น้องสาว ซึ่งสอดคล้องกับงานของเขาวนิจ (2548, 474) ซึ่งศึกษาผู้หญิงมุสลิมที่เฝ้าต่อบทบาทการพัฒนาชุมชน โดยศึกษาโครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองนำอยู่ปัตตานี พบว่า ผู้หญิงซึ่งเป็นผู้นำส่วนใหญ่ ต้องทำหน้าที่ในครอบครัวให้สมบูรณ์ควบคู่ไปกับงานพัฒนา ทั้งการทำหน้าที่ดูแลบุตรให้เป็นบุคคลที่ดีตามหลักศาสนา และผู้หญิงส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีภาระในการเลี้ยงดูบุตรน้อยลง เนื่องจาก บุตรอยู่ในวัยที่สามารถดูแลตัวเอง และช่วยเหลือครอบครัวได้แล้ว รวมทั้งได้รับความยินยอมจากสามีซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวด้วย

ทำนองเดียวกับผลการศึกษาของ อภิชาติ และ เทพี (2527, 56) พบว่า ชีตความสามารถและปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติหน้าที่และการยอมรับในภาวะและผลงานของผู้นำท้องถิ่นสตรีนั้น การมีเพศหญิงเป็นผู้นำเป็นปัญหาในระยะแรก ๆ ของการทำงานในชุมชน แต่หลังจากได้รับการยอมรับแล้ว ผู้นำท้องถิ่นสตรีก็มีความเชื่อมั่นว่าสามารถทำงานได้ดีเท่าบุรุษ

ปัจจัยและหรือเงื่อนไขใดดังกล่าวข้างต้นนี้ เอื้อให้ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในขณะเดียวกัน ปัจจัยและหรือ/เงื่อนไขประการดังกล่าวข้างต้นนี้ ก็เป็นอุปสรรคในกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วยเช่นกัน ได้แก่

1. ช่วงวัยของผู้หญิง ผู้หญิงที่มีวัยอาวุโส (อายุ 50 ปีขึ้นไป) ถือว่า สุขภาพร่างกายที่อ่อนแอตามวัย เป็นปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการเข้าร่วมการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และการสำรวจป่า เพราะสภาพร่างกายของผู้หญิงวัยนี้ไม่แข็งแรงสำหรับการเดินป่า ซึ่งเป็นพื้นที่ลาดชันกว่าพื้นที่ปรกติ การเดินทางค่อนข้างลำบาก และอาจมีอันตรายจากสัตว์และพืชที่มีพิษ

2. สถานภาพสมรสของผู้หญิง ผู้หญิงวัยผู้ใหญ่ ซึ่งสมรสแล้ว และมีหน้าที่ต้องดูแลครอบครัวหรือมีบุตร

เล็ก ๆ คอยรับผิดชอบ เช่น พี่ชวัลย์ พี่พน จึงไม่มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนในทุกชั้นตอน

โดยสรุป งานวิจัยนี้ได้แสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนของชุมชนตะโหนด ได้มีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมทั้งด้านกายภาพและด้านสังคม ตลอดจนการพัฒนาด้านอื่น ๆ ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง และในอนาคตแม้ชุมชนจะต้องเผชิญกับภาวะแห่งการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระแสการพัฒนาจากรัฐ ผู้วิจัยก็มีความเชื่อมั่นว่า ผู้หญิงในกลุ่มพัฒนาชุมชนจะยังแสดงบทบาทของตนเองอย่างจริงจังในการมีส่วนร่วมเพื่อความยั่งยืนของชุมชน โดยการร่วมเรียนรู้และการร่วมกันทำหน้าที่เคียงคู่กับผู้ชายในชุมชนอย่างเข้มแข็งและมั่นคง

เอกสารอ้างอิง

- กชกร อนุชา. (2539). ผู้หญิงชนบทกับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินติ้ง.
- โครงการส่งเสริมเครือข่ายผู้หญิงในกิจกรรมประมง. (2540). ผู้หญิงในชุมชนประมงพื้นบ้านภาคใต้ท่ามกลางกระแสคลื่นที่โหมกระหน่ำ. สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- เบญจวรรณ ทองศิริ. (2539). ผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม. วารสารเศรษฐศาสตร์, 1(2)(ตุลาคม - ธันวาคม), 12 - 21.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2532). สถานภาพสตรีไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ประเสริฐ วัฒนกุลวงษ์. (ม.ป.ป.). คู่มือการสอบคัดเลือกเฉพาะตำแหน่งนักพัฒนาชุมชนหรือพัฒนาการระดับ 3. กรุงเทพฯ: พัฒนาหลักสูตร.
- ปราณี วงษ์เทศ, ผู้แปล. (2547). ผู้หญิงไทยในจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินติ้ง.

- มูลนิธิผู้หญิง. (2543). **ชบวนยุทธ์หญิงไทยในศตวรรษที่ 21 (บทความและข้อคิดเห็นจากการสัมมนา)**. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.
- เยาวนิจ กิตติธรรกุล. (2546). “ข้าง” ที่หยัดยืนด้วยเท้า “หลัง” : ผู้หญิงชาวบ้านในวิถีชุมชนที่เปลี่ยนแปลงของภาคใต้. *วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. 9(1), 19-32.
- _____. (2547). ผู้หญิงชาวบ้านภาคใต้ในกระแสการพัฒนา. *วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคม-ศาสตร์ และมนุษยศาสตร์*. 10(3), 359 - 375.
- เยาวนิจ กิตติธรรกุล และคณะ. (2548). ผู้หญิงมุสลิมกับปัจจัยที่เอื้อต่อบทบาทการพัฒนาชุมชน : กรณีศึกษาโครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่ปัตตานี. *วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคม-ศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. 11(4), 459-478.
- วารุณี ภูริสินสิทธิ์. (2545). **สตรีนิยม ชบวนการและแนวคิดทางสังคมแห่งศตวรรษที่ 20**. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- วันทนีย์ วาสิกะลิน และสุนีย์ เหมประสิทธิ์. (2541). **สังคมไทยคาดหวังอย่างไรกับผู้หญิง**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สภานานวัตตะโหมด. (2543). **ตะโหมดศึกษา : หลักสูตรท้องถิ่นชุมชนตะโหมด**. พัทลุง: สำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติดภาคใต้.
- सानิตย์ บุญชู. (2530). การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน. *วารสารศึกษาศาสตร์*, 3(7), (ตุลาคม 2529 – มกราคม 2530), 65 – 68.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2540). **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. 2546. **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมด. (2544). **ข้อมูลทั่วไปขององค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมด**. พัทลุง: องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมด.
- อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และเทพี พันธุมธธา. (2527). **รายงาน และสรุปผลการสัมมนา การพัฒนาสถานภาพของสตรีไทยงานวิจัย: นโยบาย**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุดม พงศ์ศรีวัฒน์ และคณะ. (2544). **กรณีศึกษา “องค์กรชุมชนสภานานวัตตะโหมดกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน”**. สงขลา: สำนักงานป่าไม้เขตสงขลา.
- Kittitornkool, Jawanit. (2000). **Elephants Standing on Their Hind Legs: Women in the Changing Village in Southern Thailand**. Unpublished Ph. D Thesis, University of Bath, UK.
- Richter, Kerry and Bencha Yoddumnern-Attig. (1992). **Changing Roles and Statuses of Women in Thailand : A Documentary Assessment**. s.l.:s.n.
- Rodda, Annabel. (1991). **Women and the Environment**. London: Zed Book.